

የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ስነ-ቃል¹ ጥናት-ቅኝት፥ እና ግምገማ²

ከፊቃደ አዘዘ

1. መግቢያ

በኢትዮጵያ የስነ-ቃል ሀብት መቼና እንዴት መሰብሰብ እንደተጀመረ ለማወቅ የተደረገ ጥልቅ ጥናት እስካሁን ያለ አይመስልም። ኢትዮጵያ በጦርነት፥ በሃይማኖት፥ በፖለቲካ፥ በንግድ ወዘተ. ከልዩ ልዩ ሀገሮች ጋር በተለያየ ደረጃ የሚመዘን ግንኙነት እንደነበራት ከታሪክ እናውቃለን። እነዚህ ግንኙነቶች ደግሞ የውጭ ሰዎችን ወደ ሀገር የመግባትና የመውጣት፥ የኢትዮጵያውያንንም ወደ ውጭ ሀገር መሄድና መምጣት፥ የጊዜው ሁኔታ በፈቀደና በጠየቀ መጠን፥ የግድ ማድረጋቸው አልቀረም። በዚህ የሰዎች እንቅስቃሴ ውስጥ የስነ-ቃል ልውውጥና መሰብሰብ በምን አኳኋን እንደተጀመረ ማወቅ ያስቸግራል። ነገር ግን አንዳንድ የኢትዮጵያ ሊቃውንት ከሀገር ውጭ በልዩ ልዩ ምክንያት ወጥተው፥ በሄዱበት አካባቢ ካሉ ምሁራን ጋር አብረው የምርምርና የማስተማር ሥራ መሥራት ከጀመሩ በኋላና፤ ከውጭ ሀገርም እንዲሁ በየምክንያቱ ወደ ኢትዮጵያ መጥተው/በተለይ ተጓዦች፥ የሃይማኖት ሰዎች፥ የፖለቲካ መልእክተኞች ወዘተ/ ወደየሀገራቸው ሲመለሱ አንዳንድ የስነ-ቃል ስብስብ ይዘው መሄዳቸው አልቀረም። ዛሬ በልዩ ልዩ የአውሮፓ ቤተ መጻሕፍት በዚህ ሁኔታ ተሰብስበው፤ አንዳንዴም ተዘርፈው/በናፒዬር ወታደሮችና መኮንኖች፥ በፋሽስት ኢጣሊያ ወታደሮች ወዘተ./ ከተወሰዱ ልዩ ልዩ የታሪክ ቅርሶችና ጽሑፎች ጋር የስነ-ቃል ስብስቦች ይገኙ ይሆናል። ይህንን ሁሉ አጣርቶ ስለኢትዮጵያ የስነ-ቃል ስብስብና የጥናት ሁኔታ ሰፊ ያለና ጠለቅ ያለ ምርምር ማድረግ እስካልተቻለ ድረስ በእርግጠኛነት ለመናገር የምንችለው ነገር መኖሩ ያጠራጥራል።

የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ልዩ ልዩ መጻሕፍት ሲያነብ ያስተዋለውን መነሻ አድርጎ፤ ከዚያም በተለይ በአ.አ. ዩኒቨርሲቲ ውስጥ የሚገኘውን የኢትዮጵያ ምርምርና ጥናት ተቋም ቤተ መጻሕፍት የአማርኛና የእንግሊዝኛ ካታሎጎች መርምሮ፤ ልዩ ልዩ ድርጅቶች ለኢትዮጵያ ስነ-ቃል ጥናት ያደረጉትን አስተዋጽኦ በተቻለ መጠን ተከታትሎ እነሆ መነሻ የሚሆን ቅኝት፥ ግምገማና መዘርዘር አሰናድቷል። መዘርዘሩ በአማርኛና በጥቂት ሌሎች የኢትዮጵያ ቋንቋዎች የተሠሩትን ለማካተት መጠነኛ ሙከራ አድርጓል። በተጨማሪም በእንግሊዝኛ የተሠሩትንና፥ የቋንቋ ችሎታው በፈቀደለት መጠንም፥ በጣሊያንኛና በፈረንሳይኛ የተሞከሩትን ሥራዎች ለመጨመር ጥሯል። በጀርመንኛና በሌሎች ቋንቋዎች የተሠሩ ሥራዎች መኖራቸው ባያጠራጥርም አንዳንድ ግልጽ የመሰሉትን ርእሶች ደፍሮ ከመጨመሩ በቀር ብዙም ሊገፋ አልቻለም። መዘርዘሩ የተሟላ ነው የሚል እምነት የዚህ ጽሑፍ አዘጋጅ ፈጽሞ የለውም። ምክንያቱም በውጭ ሀገር ቤተ መጻሕፍት ያሉትን አለመመልከቱን፤ በሀገር

¹ የዚህ ጥናታዊ ፅሁፍ የመጀመሪያው ረቂቅ የተጠናቀቀው በጥር/1976 ነው። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ፥ በስቴንስል ተባዝቶ፥ የስነ-ቃል ተማሪዎችና ተመራማሪዎች ሲገለገሉበት የቆዩ መሆኑ ይታወቃል። ይህንን ፅሁፍ የሚገፋ ሌላ ተመሳሳይ ጥናታዊ ሥራ እስካሁን ባለመኖሩ፥ Elam 306 በተባለው ትምህርት ምክንያት ተፈላጊነቱ እየጨመረ ስለመጣ፥ በተፃፈበት መልኩ መጠነኛ መሻሻል ተደርጎበት ታትሟል። ለወደፊቱ ግን፥ ቢያንስ ቢያንስ፥ ይህንኑ ዓይነት ቅኝታዊና ግምገማዊ ጥናት ከ1977 ዓ.ም. እስከ ዛሬ ስለተሠሩት የስነ-ቃል ሥራዎች መፃፍ ለሙያውና ለስነ-ቃል ትምህርት መጻገፍ አስፈላጊ መሆኑን ማስገንዘብ ያስፈልጋል።

ውስጥ ያሉት በጥሩ የቤተ መጻሕፍት የአሠራር ደንብ በመልክ በመልኩ ገና ያልተዘጋጁ መሆናቸውንና ጥቂት በማይባሉ ግለሰቦች እጅ ያሉት የስነቃል ሰብሰቦች ለጥናት ወደሚያመች ቦታ አለመድረሳቸውን ያውቃል። ዓላማው ከፍ ብሎ እንደተጠቀሰው መንደርደሪያ የሚሆን ነገር ማቅረብ ብቻ ነው።

ይህ ሥራ ሌላ የሚጎድለው ነገር አለ። ከዚህ መግቢያ ቀጥሎ ያለው ቅኝት እና ግምገማ በአማርኛ ቋንቋ በተፃፉት ጥናቶች ላይ ብቻ ነው የሚያተኩረው። ይህም የሆነበት ምክንያት በጀርመንኛ በጣሊያንኛና በፈረንሳይኛ የተሠሩትን ለመገምገም በቂ የቋንቋ ችሎታ ስለሌለው ነው። ይህ ወደፊት በሌሎች ባለሙያዎች ይሟላል የሚል ጽኑ ተስፋ አለው።

ይህንን ጽሑፍ ለማዘጋጀት የቅርብና አጣጣሪ ምክንያት የሆነው ባሁኑ ጊዜ በኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ስነቃል ጥናት ላይ በተለይ "የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሑፍ ክፍል" የአራተኛ ዓመት ተማሪዎችና "የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ" የሚያሳዩት ፍላጎት ነው። ሁላቸውም በተቻለ መጠን የኢትዮጵያን ብሔረሰቦች ስነቃል መሰብሰብና ማጥናት ላይ ልዩና በጎ ትኩረት ያደርጋሉ። ነገር ግን ብዙዎቹ አጥኚዎች ከነርሱ ሙከራ በፊት የተሠሩትን ሥራዎች ባለማወቃቸው የየራሳቸውን ሀሌታዊ ጥረት ለጠቅላላው የምርምር ስራ የመጀመሪያ አድርገው ይገምታሉ። የነርሱን የምርምር ሥራ የሚቆጣጠረውና የሚያማክረው አብዛኛው መምህርም ቀደም ብሎ የተደረገ ሙከራ ይኑር አይኑር ባለማወቅ እነርሱ የሚሉትን ከመቀበል ሌላ ብዙም አማራጭ እውቀት የለውም። ይህ ሁኔታ በእንጭጩ ተቃንቶ የተሻለ አቅጣጫ እንዲይዝና፣ የስነቃል ምርምርም በተጠናከረ መንገድ በእውቀት እንዲካሄድ፣ ለተማሪዎቹ፣ ለሌሎች ተመራማሪዎችና ለአማካሪዎች ረዳት እንዲሆን ይህ ጥናት በጥድፊያ ተዘጋጅ። አቀራረቡም በተለያዩ ወቅቶች የስነቃል ሰብሰቢዎች የነበራቸውን ዓላማ፣ የአሰባሰብ ዘዴያቸውንና ያጋጠማቸውን ችግር ማመልከትና በመደምደሚያ ማብቃት ቢሆንም መጠነኛ ታሪካዊ ቅኝት እግረመንገዱን ያደርጋል።

2. ኢትዮጵያውያን በግል ያከናወኗቸው ሥነቃል-ነክ ሥራዎች አጭር ታሪክ

በሀገር ውስጥ የስነቃል ሥራን ሰብስቦ እራሱ በመጽሐፍ አውጥቶ የተገኘ የመጀመሪያው ኢትዮጵያዊ ብላቴን ጌታ ጎሩይ ወልደ ሥላሴ ሳይሆኑ አይቀሩም።² ከርሳቸው መጽሐፈ ቅኔ (1918) በፊት የታተሙ ጥቂት መጻሕፍት ቢኖሩም አንዳቸውም ከስነቃል ጋር በቀጥታ የተያያዙ አይደሉም።³ ጎሩይ ይህንን የኢትዮጵያ ሊቃውንት ቅኔ የሰበሰቡት በጽሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ ማኅላላትና ጉትሳታ የተነሣ እንደሆነ አቶ መንግሥቱ ለማ ይናገራሉ።⁴

ከመጽሐፈ ቅኔ ቀጥሎ በመጽሐፍ መልክ ታትመው የምናገኛቸው የስነ-ልቦና ሥራዎች በ1942 የወጡት የሐጂ የሱፍ አብድረህማን ያማርኛ ምርጫ ምሳሌና ተረት፣ የብላታ ወልደ ጊዮርጊስ ወልደ ዮሐንስ የባልና የሚስት ጭውውት በእንኳ ሰላንቲያ እና የባላምበራስ ማገተመ ሥላሴ ወ/መስቀል ዝክረ ነገር ናቸው። በ1940ዎቹ ዓመታት ታትመው የወጡት ሌሎች መጻሕፍት የባላምበራስ ያባቶች ቅርስ /1943/ እና አማርኛ ቅኔ፣ የአበበ አይቴህ ቢልጮ-ግሩማዊ የሆኑ ተረቶችና ምሳሌዎች /1948/ እና ጉራማይሌ-ግሩማዊ የሆኑ ተረቶችና ምሳሌዎች /1948/ ይገኛቸዋል።

እነዚህ ጸሐፊዎች የስነ-ልቦና ስብስቦችን እንዴትና ለምን አዘጋጅተው በመጽሐፍ እንዳሳተሙ በመግቢያዎቻቸው ላይ ገልጸዋል። በተለየ ሐጂ የሱፍ ዛሬም እኛን የሚያሳስቡንና ልንተጋባቸው የሚገባንን ልዩ ልዩ ነጥቦች፣ ጠቅላላ ባለ መልካም ቢሆን፣ የዛሬ አርባ አምስት ዓመት ገደማ አንስተው እናገኛለን። በቃል ያለ የሚረሳ መሆኑን ጠቅሰው ስለ ሥነ-ጽሑፋችን ሁኔታ ያላቸውን ቅሬታ ሲገልጹ "...በመላው እንኳ ባይሆን ገሚሱ ወይም አብዛኛው ተጽፎ ቢገኝ፣ በሥነ-ጽሑፍ ረገድ እንዴት ያለ ሀብታም ሕዝብ እንሆን ነበር?"⁶ ይላሉ። የድሮ ሰዎች ሐሳብ ከማንኛውም ጉዳይ ይልቅ ሃሳባቸው "ለሃይማኖት ብቻ ማገልገል" እንደነበር ጠቅሰው በዚህም ምክንያት የደረሰን የሥነ ጽሑፍ ቅርስ አነስተኛ መሆኑን ያመለክታሉ። ሐጂ ስለተረትና ምሳሌና ስለ ስነ-ልቦና ጠንከር ያለ አስተያየት እንደነበራቸው የሚጠቁመን አንድ ጥቅስ እንመልከት።

ምሳሌና ተረት እንደዚሁም ቃል ጥበብ በሥነ-ጽሑፍ ረገድ አንድ ትልቅ ክፍል ከመሆኑ በላይ የሕዝቡን አእምሮ መጠን፣ የሀገሩን ልማድ ዓይነት፣ የመንፈሱና ያስተያየቱ መግለጫ፣ የኑሮውና የታሪኩ መስተዋት ስለሆነ፣ በቃልም በጽሕፈትም ከትውልድ ወደ ትውልድ ተላልፎ እየተጠበቀ የሚወረስ ነው።⁷

ስለ ስነ-ልቦና ያላቸው ግንዛቤ ሰፊ ያለ በመሆኑ በአጣጣል እንዲሰበሰብ ከመጠቀም አልፎ የአማርኛ ሥነ-ጽሑፍ ደራሲዎችና ጸሐፊዎች የስነ-ልቦና ሀብታቸውን ለመመርመር እንዲጥሩ አጥብቀው ያሳስባሉ። አጠንክረው ይህን ጉዳይ ለምን እንዳተኩሩበት ምክንያታቸውን ሲያቀርቡም፡

እኛ የራሳችንን ቋንቋ ሥነ-ጽሑፋችንን ደንብና...ታሪኩን ሳናውቀው ቀርተን፣ የውጭ ሀገር ጸሐፊዎችና ሊቃውንት ስለ ቋንቋዎቻችን ከኛ የበለጠ አውቀው ሲገኙና እኛም ተመልሰን እነርሱ የጻፉትን ነገር ስንመለከተው እንዴት ያለ ሀፍረት ይደርስብናል፤ በማለት ነው።⁸

ይላሉ። ከዚህ በላይ በተጠቀሱት ምክንያቶች ነው የሱፍ አብድራህማን "...ከ ጂቦ ከተጻፈ ካማርኛና ፈረንሳይ /ዲክሽነሪ/ መዝገብ ቃላትና ከልዩ ልዩ መጻሕፍትና ጋዜጣዎች እንዲዚሁም ከሰው ንግግር..."⁹ ለቅመውና አሰባስበው "...ለአማርኛ ሥነጽሑፍ ሃሳብ ማስታወሻ እንዲሆኑ..."¹⁰ ሲሉ መጽሐፉን ያዘጋጁት። በመጽሐፉ የሚገኙት ተረቶችም ለአንባቢው ፍጹም እንግዳ ባይሆኑም "ለደራሲዎችና ለጋዜጣ ጸሐፊ የጽሕፈት ምክንያት አርእስት የሚሆንላቸው፤ ለተማሪዎችም ሲያጠኑት የሚጠቅሙ ለሌላውም ሰው የሚያስፈልገው ሳይሆን አይቀርም።"¹¹ ብለው ያስባሉ።

ወልደ ጊዮርጊስ ወ/ዮሐንስ የ"የእንኳ ሰላንቲያ" መጽሐፍ ያዘጋጁት "ለአመል ማረሚያ ያህል" መሆኑን ከመጥቀሳቸው ሌላ እንደ ሐጂ የሱፍ ሰፊ ያለ ሃሳብ አይሰነዝሩም። ሌላው፣ አልፎ አልፎ ከሐጂ የሚሰማማ፣ እንዳንዴም ጨርሶ የማይገጥም፣ ሰፊ ያለ አስተያየት፣ ስለ ስነቃል በመጽሐፋቸው መግቢያ ላይ የሚሰነዝሩ፣ ባላምባራስ ማኅተመ ሥላሴ ወልደ መስቀል ናቸው። ያባቶች ቅርስ በሚለው መጽሐፍ መግቢያ ላይ ከጻፉት በረዥሙ መጥቀስ የእርሳቸውን ለየት ያለ አስተሳሰብ በወጉ ለማጤን ይረዳል።

በኔ አስተያየትና ግምት ይህ ምሳሌ በሀገራችን የበዛውና የተነዛው፣ ከሥር ከመሠረቱ ዝምሮ በኢትዮጵያ የነገሡት ነገሥታት ሁሉ፤ ፍርዳቸውን የሚፈጽሙት ግልጥ በሆነ ማስቸያ ካራቱ ማዕዘን የሚመጣው ሰራዊት በተሰበሰበበት፤ ሊቃውንቱና መምህራኑ በተቀመጡበት፤ ፍትሐ ነገሥት በተዘረጋበት ስለሆነ፤ በየጊዜው አዳማጭ ሕዝብ ከፍርድ ላይ በመስማትና በማጤን ያስቀረው፤ እንዲሁም ምዕመናኑን ለመምከር ሊቃውንቱ ጉባዔ ከሚያደርጉበት አደባባይ የተገኘ ፍሬ ነገር ሁሉ ባጠቃላይ ቃል እየተነገረ ይመስለኛል። በማናቸውም ረገድ በዚህ መጽሐፍ ውስጥ ተሰብስበው የሚታዩት ተረቶች /ምሳሌዎች/ ከተማሩና ከተመረመሩ ዕውቆች የተገኙ እንጂ የተራ ሕዝብ ስሜቶችና ሐሳቦች አለመሆናቸው ግልጥ ነው።

ይህንንም ተረት የምንለውን በሙሉ ብንመረምረውና እያንዳንዱም የሚሰጠውን ጥቅም ብናመዛዝነው ሰማንያ አሐዱን መጽሐፍ የያዘ ነው ለማለት ያስደፍራል። ባሁኑም ሆነ በቀድሞው ፍትሐ ነገሥት ውስጥ ተጽፈው የሚታዩት ብዙ ልዩ ልዩ የሕግ አንቀጾች ይገኙበታል።¹³

በባላምበራስ ማኅተመ ሥላሴ አባባል የስነቃል ዘርፍ የሆነው የምሳሌያዊ ንግግር /"ተረትና ምሳሌ"/ ምንጭ ሕዝቡ ሳይሆን "የተማሩና የተመረመሩ ዐዋቆች" ናቸው። ምሳሌዎች የሚገኙት በተለይ በሃይማኖትና በሕግ ሥራ ላይ ከተሰማሩ ሊቃውንት እንደበትና ከሚገለገሉባቸው መጻሕፍት እንጂ "የተራ ሕዝብ ስሜቶችና ሐሳቦች አለመሆናቸውን" አጥብቀው ያምናሉ።

ባላምበራስ፡ እነዚህን ምሳሌዎች የሰበሰቡት በ1933 እና በ1934 የአልጋ ወራሹ የጽሕፈት ሹም ሆነው በወሎና በቤጌምድር ሲዘዋወሩ መሆኑን ይናገራሉ። በዝርዝር ከርሳቸው ቃል መጥቀስ ጉዳዩንና የእርሳቸውንም አትኩሮት በይበልጥ ያሳላዋል።

የሚበዛውም ባለጉዳይ በጽሕፈትም ሆነ በቃል የሚያቀርበው ማመልከቻ ወደ ልዑልነታቸው የሚደርሰው በኔ በጽሕፈታቸው አማካይነት በመሆኑ፤ መኳንንቶቹን፤ ባላባቶቹን ከፍ ከፍ ያሉትን ሽማግሌች፤ ካህናቶቹንም ባጭሩ ዐዋቂ የሆኑትን በወሎ፤ በቤጌምድር፤ ጥቂትም ቆይቶ በትግሬ ጠቅላይ ግዛት የሚገኙትን ሰዎች ሁሉ ለማወቅና ለመነጋገር የተመቻ ምክንያት አገኘሁ።...¹⁵

በዚህ ዓይነት ከማመልከቻዎችና ከዚያም ደግሞ "...በመንገድም ሆነ በቤት፤ ወይም ባደባባይ..." ሲነገር የሰሙትን በግላቸው በመስብሰብና በጎደኞቻቸውም ርዳታ ነው ብዙ ምሳሌዎችን ያጠራቀሙት።

በ1948 ባሳተሙት አማርኛ ቅኔ ውስጥ ያሉትን ተረቶች የሰበሰቡት ግን "...ከዘመድ፤ ከወዳጅ፤ ከመጽሐፍ፤ ከሬድዮን ከዘፈን፤ ከልቅሶ ላይና በያውራጃው ሰው ልኮ በማጠራቀም ነው።...¹⁶ ዓላማውም ጥልቅ ምስጢር ያለውን የአባቶችን ቅኔ ለማቆየትና በትምህርት ገበታ ላይ ለሚገኙ ተመራማሪዎች ለማስተላለፍ ነው። አማርኛ ቅኔና ቀጥለው ያሳተሙት እንቅልፍ ለምኔ ለማስተማር ተግባር በት/ሚኒስቴር ታትመው ተሰራጭተዋል።

ከፍ ብለው ከተጠቀሱት መጻሕፍት መግቢያዎች የምንረዳው ዋና ነገር ባላምበራስ የአፋዊ ባህልንና (oral tradition) የሥነ-ቃል ሥራዎች ታሪካዊ ዋጋ የተረዱ መሆናቸውን ነው። በልዩ ልዩ መንገድ ይህንን አፋዊ ባህል ለመቅረስ መሞከራቸውም ለዚህ ምስክር ነው። ይሁን እንጂ በተለይ ያባቶች ቅርስ በሚለው መጽሐፋቸው መግቢያ ላይ ስለ ስነ-ቃል ምንጭ የሚያነሱትን ነጥብ ሙሉ ሙሉ ለመቀበል አይቻልም። ይህንን ጉዳይ በሚመለከት የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ከዚህ ቀደም "የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች አፍአዊ ኪነተ ቃል ጥናት" በሚል በ1970 ያቀረበውን መመልከት ስለጉዳዩ ሰፊ ያለ አመለካከት ስለሚሰጥ አንባቢው የተጠቀሰውን ዕሁፍ እንዲመለከት ይጠቆማል።

አበበ አይቼህና ካሣ ወርቅነህ ተረቶችን ሰብስበው በመጽሐፍ መልክ ከማውጣታቸው በቀርና በጠቅላላው አንባቢን በተለይም ልጆችን ለማስተማርና ለማስደሰት ማቀዳቸውን ከመጠቆማቸው በቀር እንደ የሱፍ አብድራህማንና ባላምበራስ ማነተመ ሥላሴ ወልደ መስቀል ስለ ስነ-ቃልም ሆነ ስለ አፋዊ ባህል የሚሰነዝሩት ለየት ያለ አስተያየት የለም። እርግጥ ካሣ ወርቅነህ "ተረቶቹ የተጻፉበት አማርኛ ከልጆች ትምህርታዊ ደረጃ ጋር እንዲወዳደር ተደርጎ በመሠረቱ በአረፍተ ነገሮች ርዝመት፤ ከብደትና ጥምዝነት ረገድ ልጆቹን አንዳችም ችግር..."¹⁷ እንዳይደርስባቸው ጥንቃቄ የተደረገ መሆኑን ስለሚጠቅሱ ዓላማውና አቀራረቡ ለየት ያለ መሆኑን ያመለክታል።

የአለቃ ታየን፣ የብላቴን ጌታ ኅሩይን፣ የባላምበራስ ማኅተመ ሥላሴ ወ/መስቀልንና የአቶ ተሰማ ግዕድን አርአያ ለመከተል የባቶች ጨዋታን የጀመሩት አቶ መንግሥቱ ለማ¹⁸፣ በዚህ መጽሐፍ ውስጥ ያሉትን ህያ ስድስት ጨዋታዎች በሙሉ የጻፉት ከ1941 ዓ.ም. በፊት እንደሆነ ገልጸው ከማሳተማቸው በፊት ግን እንደገና አንብበው አንጻንድ ቃላትን ብቻ ማረማቸውን ይናገራሉ።¹⁹ እንደጻፉት አውጥተውት ቢሆን ከዝክረ ነገርም በፊት ይታተም ነበር ማለት ነው። የባቶች ጨዋታ፣ እንደሌሎች ከዚህ በፊት እንደጠቀሰናቸው ሰዎች አንድን የሰነቃል ሀብት ከመመዝገብ ይልቅ በስድ ንባብ የሰሙትን "ተረት ወይም ጨዋታ" በግጥም አድርጎ የሚያሰናዳ በመሆኑ "...አንጻንድ የግድ ማስፋፋትና እንደ መቅድም እንደ ሥርዋዕ እንደ መደምደሚያም ያለ ነገር መጨመር ይኖራል። የጨዋታው ምሥጢር ላንባቢዎች ሁሉ ግልጽ እንዲሆን ሲባልም ትርፍ ነገር ማስገባት ይመጣል።..."²⁰ በእርሳቸው መጽሐፍ ውስጥ ያሉት ጨዋታዎችም በዚህ መንፈስ፣ የጨዋታዎቹን ስሜት ሳይለውጡ፣ የተዘጋጁ እንደሆኑ አቶ መንግሥቱ ይገልጻሉ።

አቶ መንግሥቱ የአፋዊ ባህልንና የአፋዊ ታሪክን ቅርስ የማስቀረት ተግባርን በቀጥታ የሞከሩበት ሌላው መጽሐፍ መጽሐፈ ትዝታ ዘአለቃ ለማ ኃይሉ ወልደ ታሪክ ነው። የዘመኑ የቴክኖሎጂ እርምጃ ያስገኘውን ቴፕ በመጠቀም "የሐገራችንን የመንፈሳዊና የሥጋዊ ባህል ቅርስ በማይነቅዘው መዝገብ ለማከማቸት ታጥቀው የተነሡ እንዳሉ እንዲገፉበት፣ ያልወጠኑትም እንዲጀምሩ ከልብ..."²¹ እያሳሰቡ የራሳቸውን ፈንታ ለመወጣት ሞክረዋል።

እርሳቸው "ካንድ ሺ የማያንስ ጥያቄ" ጠይቀው፣ "እርባ ስምንት ሰዓት ያለማቋረጥ የሚሰማ ወግፍ ጨዋታ ከባለ ታሪኩ" ሰብሰበው የእርሳቸውን ጥያቄ ቀንሰው ለአንባቢ እንዲያመች አድርገው መጽሐፈ ትዝታን አዘጋጅተዋል።²² የአለቃ ለማን "የታሪክ አተራረክና የጨዋታ አወራረድ" ሳያዛንፋና የራሳቸው የሆነ "አንድ ቃል እንኳ" ሳይጨምሩ የባታቸውን ያነጋገር ዘዬና "የቃል አጣጣላቸውን ለዛ" በጽሕፈት እንዳስቀሩ በመጽሐፉ መግቢያ ላይ ያብራራሉ። ግልጽ ያልሆነው ለአንባቢ እንዲብራራ እያደረጉ የመጽሐፍ መልክ እንዲይዝ ከማድረግ ሌላም ያከሉት ነገር እንደሌለም ይገልጻሉ።²³

የሥራቸው ፍሬም "ለትውልድ መተላለፍ የሚገባው ቀዋሚ ቁምነገርነት ያለው የታሪክና የባህል ቅርስ ካባቶቻችን ከአትዮጵያ ሊቃውንትና ሽማግሌዎች ዘንድ ሞልቷል።"²⁴ ያሉትን በተግባር ለመፈጸም በበኩላቸው መሞከራቸውን ብቻ ሳይሆን የዘመኑን ሊቃውንት ከነላዛቸው፣ ከነአነጋገራቸው፣ ከነስልታቸው እንድናውቃቸው መሞከራቸውን ያሳያል። "ከአፄ ቴዎድሮስ ዘመን መንግሥት ፍጻሜ ጀምሮ አፄ ምኒልክ እስካረፉበት ዘመን ድረስ ባለው ጊዜ ድምበር ውስጥ..."²⁵ ስለአለቃ ለማ የግል ታሪክ ስንሰማ በዚያውም ስለዘመኑ ሕይወትና ስለ ዘመኑ የአትዮጵያ ሊቃውንትም አንጻንድ ነገር እንድናውቅ ሆኗል።

ይህንን ዓይነትን ሥራ እንኳን መሥራት በቀላል ዝግጅት የሚሆን አይደለም። ሊቃውንቱንና ሽማግሌዎቹን ፈቅደውና ከልባቸው በተመስጦ እንዲናገሩ ለማድረግ ስለነርሱ ዘመን ቀድሞ ማወቅን የግድ ያደርገዋል። የእነርሱን የመናገር ፍላጎት ለመቀስቀስና ስሜታቸውን

ለማነቃቃትም በቅርብ ሥነ ልቦናቸውን አጥንቶ እንጂ "ነገ መጥቼ፥ ጥያቄ አጠይቅዎትና መልስዎን በቴፕ እቀዳለሁ..." በሚል ዓይነት ደረቅ አቀራረብ አይሆንም። ይሁን እንጂ ራቅ ራቅ ያለውን በየገጠሩ፥ በየመስኩ፥ በየአድባራቱና በየመስጊዱ፥ ወዘተ. ሂደት ወይንም ስራውን የመሰብሰብ ጉዳይን በበቂ ዝግጅትና ቆራጥነት ከመጀመር በፊት ይህን በየቤታችን ያለውን ቅርስ ለመሰብሰብ የታደልነው ከአቶ መንግሥቱ የምንማረው ጥቂት አይደለም።

በ1940ዎቹም ሆነ በ1950ዎቹ ዓመታት በልዩ ልዩ መልክ ታትመው የወጡ የስነ-ቃልና የትውፊት ሥራዎች መኖራቸው ርግጥ ነው። ያገኘናቸውን በመዘርዘሩ ጨምረናቸዋል። በዚህ ጽሁፍ በተለይ የማናነሳቸው ግን ስለትውፊትም ሆነ ስለ ስነ-ቃል እስካሁን ካየነው አዲስና ከጠቀስናቸው የተለየ ሃሳብ ስለማይሰጡን ነው። ይሁን እንጂ የሁለት ሰዎችን ሥራ ለልዩ ልዩ ምክንያቶች ማንሳት እንወዳለን። እነርሱም ደበሱ አበበና ጃለታ ጃፈሮ ናቸው።

ደበሱ አበበ ተረታ ተረቶች /1956/ በሚለው መጽሐፍ መግቢያ ላይ ቀደም ብለን ሃሳባቸውን ከተካፈልናቸው ደራስያን ለየት ያለ ዓላማ እንዳላቸው እንመለከታለን። ዓላማቸውንም እንደሚከተለው ይገልጹታል፡

የአንድ አገር ዕድገትና የሥልጣኔ እርምጃ ተባብሮ በመኖር ሲሆን ይኸውም በኢኮኖሚ በካልቸር ከሁሉም ይበልጥ በቋንቋ አንድነት በመሆኑ በኢትዮጵያ ሕዝብ መካከል የጎሣና የነገድ እንደ ጋልኛ፣ አገውኛ፣ ትግርኛ፣ ሌላም እነዚህ የመሳሰሉ ቋንቋዎች ቢኖሩም የሀገራችን ዋናው ቋንቋ አማርኛ ስለሆነ ይኸውም በንጉሠ ነገሥቱ መንግሥት ግዛቶች ተስፋፍቶ እንዲሠራበት ለሚደረገው ጥረት እንዲጠቅም ተስፋ በማድረግ ነው።²⁶

በጠቅላላው የቅድመ 1966 የስነ-ቃልና የአፋዊ ባህል ቅርስ ስብሰባ ስናስተውል የሌሎች ብሔረሰቦች ስነ-ቃልና ባህል በኢትዮጵያውያን ሲሰበሰብና በመጽሐፍ ሲታተም እምብዛም አናይም። በተለይ በግዕዝና በአማርኛ ላይ አተኩሮ ነው የምናገኝ። እንዲያውም ለመጥቀስ የምንችለው በ1949 ዓ.ም. የታተመውን የተኸላይ ዘውልድን ወግዲ ቀዳሞት እና በ1958 የታተመውን የሞገስ ዕቁባ ጊዮርጊስን የኢትዮጵያ ጥንታዊ ምሳሌ /በትግርኛ/ ሳይሆን አይቀርም። ይህም በዘመኑ ከነበረው የብዙ ብሔረሰቦች መጨቆን ጋር የተያያዘ ሳይሆን አይቀርም። ምናልባትም ጃለታ ጃፈሮ ተረትና ምሳሌ በሚለው መጽሐፋቸው "...ትምህርታዊ ተረቶችን ከአማርኛና ከሌላም ነገድ ቋንቋ በመተርጎም..."²⁷ አቅርቦ ያለሁ ሲሉ በአማርኛ ጥላ ስር የሌላውን ብሔረሰብ ተረትና ምሳሌ ለማቅረብ መሞከራቸው ይህን ይሆን?

3. በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ-ጽሁፍ ክፍል ከ1958-1976 የቀረቡ ስነ-ቃል-ነክ ዲማዎች

በተለይ በ1960ዎቹ ዓመታት በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ-ጽሁፍ ክፍል ውስጥ የሚማሩ ተማሪዎች የዲግሪ ማሟያ ዕሁፋቸውን (ዲግሪ) በስነ-ቃል ላይ ማድረግ ይጀምራሉ። ከ1961-1969 ባለው ጊዜ ውስጥ ሰላሳ ያህል የዲግሪ ማሟያ ጽሑፎች ከስነ-ቃል ጋር በተያያዙ ርዕሶች

ላይ ተጽፏል። በልዩ ልዩ ክፍለ ሀገሮች ከሚገኙት የኢትዮጵያ ቋንቋዎች የሚከተሉትን እናገኛለን። አማርኛ፣ ትግርኛ፣ ኦሮሞኛ/የሸዋ፣ የአርሲ፣ የሐረር፣ የከፋ፣ የሲዳሞ.../፣ ከንባትኛ፣ ሲልጢ አዘርነት በርበሬ፣ ክስታንኛ፣ ቸኸ። ተማሪዎቹ የመመረቂያ ጽሑፋቸውን ሲያቀርቡ በመግቢያቸው ላይ ዓላማዎቻቸውን ጠቅሰዋል። ሁሉም የጠቀሱት ጉልህ ነጥብ ከነርሱ ቀድመው ትውፊትን በየመልኩ የሰበሰቡት ሊቃውንት ከጠቀሱት የቃል ባህልን ቀርሶ ከማቆየት አስፈላጊነት ጋር የተያያዘ ነው። ይሁን እንጂ ሌሎችም ዓላማዎች ነበሯቸው። ከዚህ ቀጥለን የተማሪዎቹን የዲግሪ ማሟያ ጽሑፎች ዓላማ፣ የአሰባሰብ ዘዴና ያጋጠሟቸውን ችግሮች ለመመልከት እንሞክራለን።

3.1 ዓላማ

በዲማዕ ውስጥ ተደጋግሞ ተጠቅሶ የምናገኘው ዓላማ 'በቃል ያለ ይረሳል በጽሑፍ ያለ ይወረሳል' በሚለው አነጋገር ላይ የተመሠረተ የስነቃል ሀብትን ለመጪው ትውልድ ማቆየት ነው።²⁸ ቅርስ ለማቆየት ያነሳሳቸውን ምክንያትና ፍርሃት አያይዘው አንዳንድ ነጥቦችም የሚያነሱ አሉ። በጽሑፍ ላይ እስከዛሬ ያልዋሉ የኢትዮጵያ ቋንቋዎች የተጻፈ የስነቃል ሀብት እንደሌላቸው ጠቅሰው ይህንን ሁኔታ በመጠኑ ለማስወገድ እነርሱ ጥናት የሚያደርጉባቸውን ብሔረሰቦች የስነቃል ሀብት በጽሑፍ ለማዋል የመጀመሪያ ሙከራ የሚያደርጉ መሆናቸውን የሚገልጹ አሉ።²⁹ የአንዳንዶቹ የኢትዮጵያ ቋንቋዎች ተናጋሪዎች ቁጥር አነስተኛ በመሆኑ ቋንቋዎቹ እንደ ጋፋትኛ ይጠፋሉ የሚል ሥጋት ስላደረባቸውም ስነቃል የመሰብሰብና በጽሑፍ የመቅረጽ ተግባር ላይ እንደተሰማሩ የሚናገሩም አሉ።³⁰ ጥናታቸው ወደፊት በኢትዮጵያ ቋንቋዎች ለሚደረግ ጥናት ለተመራማሪዎች እንደመነሻና እንደ የመረጃ ምንጭ ሊረዳ ይችላል።³¹ ለማገበራዊ ኑሮ ጥናትና ለታሪክም ጥናት በአስረጃነት ይረዳል።³² ለፍልስፍና ተማሪም ይጠቅማል³³ የሚሉም አሉባቸው።

በጊዜው የነበረው "የኢትዮጵያ ባህል" እሳቤ የተሳሳተ መሆኑን ማስረዳት ከዓላማቸው አንዱና ዋናውም እንደሆነ በአንድነት የጠቆሙም ይገኛሉ። 'የኢትዮጵያ ባህል' ብለን ስንናገር ይህ ባህል የሚያካትተው የአንድን ወይም የጥቂቶችን ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ባህል መሆኑን ለማመልከትና አንደኛው ብሔረሰብ ከሌላው ያነሰ ወይም የበለጠ አለመሆኑን ለማስረዳት የባህል ቅርሱ ለጠቅላላው የኢትዮጵያ ባህል ቅርስ ያለውን ድርሻ ማሳየት አስፈላጊ መሆኑን ለመጠቆም የስነቃል ጥናት ማድረጉን የገለጸ ጥናት ነበር።³⁴ ጎረቤት ብሔረሰቦች በቋንቋ ቢለያዩም በአብዛኛው በባህል እንደሚመሳሰሉ ጠቅሱ፣ አንዱ ያንዱን ባህል አውቆና ተረድቶ የራሱን ሰጥቶ ከሌላውም ተምሮ የሚኖርበት ሁኔታ እንደልብ አለመኖሩን ጠቁሞ፣ ይህ የልምድ መለዋወጥ እንደልብ ቢኖር የልዩ ልዩ ባህል ባለቤቶች ይበልጥ እንዲደጋገፉና እንዲቀራረቡ ስለሚያደርግ ይህንን የልምድ ልውውጥ ለማገዝ ጥናቱን እንዳቀረበ የጠቀሰ ተማሪም ነበር።³⁵

በተጨማሪም በተሰበሰቡት የስነቃል ክምችቶች ላይ የቅርጽ ጥናት ማድረግን ዓላማ አድርገው የተነሱ አሉ።³⁶ ስለቋንቋው ሰዋሰዋዊ ቅርጽ ከማጥናት ባሻገር የቋንቋውን ውበትና የሕብረተሰቡን የአስተሳሰብ ጥልቀት ማጥናት ላይ ያተኮሩ ጥቂቶች ሲኖሩ³⁷፣ በአንደኛ ደረጃ

ት/ቤቶች ለማስተማሪያ ቤቡ ለሥነ-ጽሑፍ መስፋፋት አስተዋጽኦ ያደርጋሉ ያሉም አልጠፉባቸውም።³⁸ በጠቅላላ እነጋገር ለሥነ ጽሑፍ ጥናትና ምርምር ሥራቸው እንደሚጠቅም የተናገሩም አሉ።³⁹

ከዚህ በላይ የጠቀሰናቸው ነጥቦች በ1960ዎች ዲማያች ውስጥ የተጠቀሱትን ዋና ዋና ዓላማዎች ያካትታሉ።

3.2 አሰባሰብ

የአሰባሰብ ዘዴያቸውን ጨርሶ ያልገለጹ የዲማፅ አቅራቢዎች ነበሩ።⁴⁰ የአሰባሰብ ዘዴያቸውን ከገለጹት አብዛኞቹ በተለያዩ መንገዶች ነው የሚፈልጉትን የስነ-ምግባር ዘርፍ ስብስብ ያከማቹት። ያውቃሉ የተባሉ ሰዎችን በልዩ ልዩ መንገድ በመጠየቅ ብቻ የሰበሰቡ አሉ።⁴¹ ስለብሔረሰቡ ከተጻፉ አንዳንድ መጻሕፍትና ሰዎችን በመጠየቅ የሰበሰቡም አሉ።⁴² ሰዎችን በመጠየቅ ሲናገሩ ተደብቆ በማዳመጥና በመጻፍ፣ እና ክላሚ (performance) በሚፈጸምበት ቦታ ተገኝቶ በቴፕ በመቅረጽ የሰበሰቡም አልጠፉም።⁴³ ከንደኞች ጋር በመላላክና በግል በቦታው ተገኝቶ በቴፕ በመቅረጽ የሰበሰቡና።⁴⁴ ከነርሱ በፊት በቴፕ ከቀረጹት ጋር አዳምረው ስብስባቸውን ያጠናቀሩም አሉ።⁴⁵

አንድ የስነ-ምግባር ዘርፍ በአብዛኛው በሚከወንበት ቦታ እራሳቸው በመገኘት በቴፕ የቀረጹና ይህንንም የአሰባሰብ ዘዴያቸውን በዝርዝር በመግቢያቸው የገለጹ ግን ጥቂት ናቸው። ተረጨ መንግስቱና ሺቦሺ ለማ እንዲሁም በመጠኑ ሁሴን በዳሶ የአሰባሰብ መንገዳቸውን ከሌሎቹ ይበልጥ በዝርዝር ጽፈው ይገኛሉ። የእነርሱንም ገለጻ ዝርዝር ነው ስንል ከሌሎች ዘመነኛ /1960ዎች/ ዲማያች ጋር በማወዳደር ነው። ተረጨ መንግሥቱ በዝርዝር ገለጻው ውስጥ የሚያነሳቸውን ነጥቦች ለመገንዘብ እንዲረዳ ሰፊ አድርገን ከጽሑፉ እንጠቅሳለን።

ግጥሞችን የሰበሰቡት እኔው ራሴ በዚያው አውራጃ በመዘዋወር ሲሆን በመላላክም ያገኘኋቸው አሉ። ግጥሞችን የቀረጽኩት አንዳንድ ባህላዊ ዝግጅቶች ባሉበት ቦታ እየተዘዋወርኩና አንዳንድ ወዳጆቼንና ዘመዶቼን አስቀድሜ ባሳሰብኳቸው መሠረት ዘፋኞችንና ባህሉን አጣርተው የሚያውቁ ሰዎችን በማዘጋጀት በሚያደርጉልኝ ጥሪ መሠረት እየተገኘሁ በድምጽ መዝገብ ነው። ግጥሞችን ለመቅዳት ባደረግሁት ጥረት አካባቢው ጥሩ እርዳታ እንዲያደርግልኝ።

ሀ/ ከመሀከላቸው ተወዳጅ የሆነውን ሰው ቀርቦ መተዋወቅና ዘፈኖችን መቅዳቱ ከሌላው ዓለም እንደሚያስተዋውቃቸው ማስረዳት።

ለ/ አካባቢውን መስሎ መገኘት፣ በተለይ የሚበሉትንና የሚጠጡትን ያለምንም ቅሬታ አብሮ በመመገብ ማስረዳት።

ሐ/ አንዳንድ ከተማዎች ከመንግሥት ተልከን መጥተናል እያሉ ስለሚበዘብዟቸው በጥርጣሬ እንዳይለግሙብኝ ምንም ከነሱ አለመፈለገንና እንዲያውም ልረዳቸው የተዘጋጀሁ መሆኔን በዘዴ ማስረዳት፤ ጥሩ ጥሩ ግጥሞችን እንድቀዳ ከረዱኝ መንገዶች ዋነኞቹ ናቸው።

አንዳንዶች /በተለይ ሴቶች/ ድምጸ መዝገቡን ሲያዩ "ድምጻችንን ይዞ ሊሄድ ነው።" እያሉ ያስቸግሩኝ ነበር። ሌሎች ደግሞ አንዘፍንም ብለው በስንት ማባባያ ቀድቼ መልሼ ሳሰማቸው ልዩ ደስታ በፈታቸው ጎልቶ ከመታየቱም በላይ እንጨምርልህ እያሉ ይጠይቁኝ ነበር።⁴⁶

የተረጨ ዝርዝር መግለጫና የሺቦሺ ለማ⁴⁷ ተመሳሳይ ዝርዝር እስካሁን ከተደረጉት የስነቃል ስብስባዎች ጋር ሲነጻጸሩ ለየት ያለ አቀራረብ ይታይባቸዋል።

3.3 ያጋጠሙ ችግሮች

ልዩ ልዩ የስነቃል ዘርፎችን፣ በተለያዩ የኢትዮጵያ ቋንቋዎች፣ ከልዩ ልዩ ቦታዎች ሲሰበሰቡ ያጋጠሟቸውን ችግሮችም የዲማዕ አቅራቢዎቹ ጠቅሰው ይገኛሉ።⁴⁸

ያውቃሉ የሚባሉ ሰዎች ስነቃል ለመስጠት ፈቃደኛ አለመሆን፣⁴⁹ ፈቃደኛ ሲሆኑም በጽሑፍ እንዲሰፍር አለመፈለጋቸውና⁵⁰ "ድምጻችንን ይዞ ሊሄድ ነው" በማለትም በቴፕ ለመቀዳት ብዙዎቹ እምቢተኛ መሆናቸው⁵¹ የዲማዕ አቅራቢዎች ችግር ነበር። ይህንን ቃላዊ ቅርስ ለመሰብሰብ የሚደረገውን ሙከራ ዝቅ አድርጎ መመልከት፣⁵² "ዋጋ የለውም" ብሎ በማመንም መልሶቹ ናቸው። "ሥራችንን እንሥራበት ተውን" እያሉ ማበሻቀጥና ለመናገር መሰልቸት⁵³ በስነቃል ሰጪዎች ዘንድ የተለመዱ የመጀመሪያ መልሶች ናቸው። በዚህ ላይ ደግሞ ጥርጣሬያቸው አለ። የሥጋትና የመጠራጠር መንፈስ ያላቸው፣⁵⁴ "ጆሮ ጠቢ ነው ይሳስረናል" ብለው የሚፈሩና በንግድ ሙያ የተሰማሩ ቃል ሰጪዎች ደግሞ "ቀረጥ መርማሪ ነው" ብለው የሚጠራጠሩ ስላሉባቸው ለስብሰባዎቹ ችግር ፈጥረውባቸዋል።⁵⁵ በስብሰባውም በኩል ለየት ያለ የፍርሃትና ሥጋት ችግር ተጠቅሶ እናገኛለን። የቃልቻ ግጥሞች የሚሰበሰብ አንድ ተማሪ ጫት ተሸክሞ ወዳጃ ሊያድር ቃልቻ ቤት ሲሄድ "ሰው አየኝ አላየኝ" እያለ ይሰጋ እንደነበርና ከገባም በኋላ እንግዳ በሆነው የወዳጃ ሥርዓት ውስጥ መገኘት የፈጠረበት እንግዳ ስሜት እንደነበር ገልጿል።⁵⁶ ገንዘብ እንዲሰጣቸው የሚፈልጉ የስነቃል ሰጪዎችም በራሳቸው ጥረት ለሚፍጨረጨሩት ለወጣት ተመራማሪዎቹ (researchers) እንቅፋት መሆናቸው አልቀረም።⁵⁷

ሌሎች ከረር ያሉ ችግሮችም አንዳንዶቹን ሰብሳቢዎች አጋጥመዋቸው እናገኛለን። "የአሩሲ ጋልኛ ግጥሞች" ሲሰበሰብ የሃይማኖት ተጽእኖ ያስከተለበትን ችግር ከተማ ጅማ ሲገልጽ፤

የሃይማኖት መሪዎች ኃይለኛ ተቃውሞ ደርሶብኝ እንደነበር ላስታውስ እወዳለሁ። በነርሱ አባባል እስላም ሆኖ ስለአረመኔ ሥራ /ስለባህላዊ እምነቶችና ተግባሮች/ መናገር በሰማይ ቤት ጽድቅን የማያስገኝና የሕዝቡንም አስተሳሰብ ወደ ቀድሞው ባህል የሚመልስ ነው ማለት ነው። በዘመናዊ ትምህርት ቤት ያሉትና የነበሩት ወጣቶች ግን ይህ ዓይነቱ ጥናት በመጀመሩ ከፍተኛ ያለ ደስታ ከማሳየታቸውም በላይ የሞራል ድጋፍና የማቴርያል እርዳታ አድርገውልኛል።⁵⁸

ይላል። የእስልምና ሃይማኖት ያስከተለው "አዲስ" ተጽእኖ፥ ቀድሞ የነበረውን የሕዝቡን ባህልና እምነት ሊያጠፋ እየተፈታተነው ስለሆነ ነበር ከተማ ጀማ ለመጨው ትውልድ ለማቆየት መሰብሰብ የጀመረው። ይሁን እንጂ ለመሰብሰብ እንኳ ያጋጠመውን ችግር ስንመለከት የተጽእኖውን መጠን ለመገመት ብዙም አያዳግተንም።

ሌሎች በሁለት ተማሪዎች የተጠቀሱ፥ ችግሮች አሉ። ሰበበ ድርሰት (occasion) በሌለበት ሁኔታ የስነ-ቃል ሰጪዎች የሚያውቁትን እንኳ ለማስታወስ አለመቻላቸው አንደኛው "ችግር" ሲሆን⁵⁹፤ ሌላው ገና ፊደል ባልተቀረጸባቸው ቋንቋዎች የተሰበሰበውን የስነ-ቃል ክምችት በእጅ ጽሑፍም ሆነ በታይፕ ለመቅረጽ ማስቸገሩ ነው።⁶⁰

ከዚህ በላይ ባጭሩ የዘረዘርናቸው በ1960ዎቹ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ-ጽሑፍ ክፍል የቀረቡ የዲማጽ ሥራዎች ውስጥ የተጠቀሱ ጉልህ የመስክ ችግሮችን ናቸው።

4. ከዚህ ቀጥለን በ1970ዎቹ በስነ-ቃል ላይ በቀረቡት ዲማያች ውስጥ የተጠቀሱትን ዓላማዎች፥ የአሰባሰብ ዘዴዎችና በመስክ ያጋጠሙ ችግሮች እንመለከታለን።

4.1 ዓላማ

በ1970ዎቹ ዓመታት ብዙ የዲማፅ አቅራቢዎች ደጋግመው ያነሱት ዓላማ የስነ-ቃል ስብስባቸውን መገኛ ቋንቋ ወደፊት ለሚያጠና ሰው ወይም ያንን ቋንቋ ተናጋሪ ስለሆኑት ሕዝቦች ለሚደረግ ማንኛውም ጥናት መነሻ እንዲሆን የሚል ነው።⁶¹ ከዚያ ቀጥሎ በብዛት ሲጠቀስ የምናገኘው ምክንያት ስነ-ቃላትን በጽሑፍ ያልዋለ ስለሆነ እንዳይጠፋ ለመቅረጽ ነው የሚል ነው።⁶²

የስነ-ቃሉን ለዛና ውበት ጠብቆ በጽሑፍ ለመቅረጽ፥⁶³ የሕብረተሰቡን የፈጠራ ችሎታ ለማሳየት፥⁶⁴ ሥነ-ጽሑፉ ጠባዩን ለማጥናት፥⁶⁵ የሥነ-ጽሑፍ ቅርስ ሆነው ለመጨው ትውልድ እንዲተላለፉና⁶⁶ በሥነ-ጽሑፍ ተራምደዋል ከሚባሉ ሌሎች ሀገሮችም ያላነሰ የአፋዊ ባህል ሀብት እንዳለን ለማሳየት⁶⁷ በሚል ዓላማ የተነሳሱም አሉባቸው። በተጨማሪም የስብስቦቹን ስነ-ቃሎች መልእክት ለመተንተንና⁶⁸ ልዩ ልዩ ያላቸውን ግንኙነትና ተወራራሽነት ለማሳየትና ከሌሎች ብሔረሰቦች ጋር ምን ያህል መቀራረብ ወይ መለያየት እንደሚታይባቸው ለመመርመር⁷⁰ እንዳቀዱ የሚገልጹም ይገኛሉ።

"ተንቀውና ተረግጠው በቆዩ ልዩ ልዩ ብሔረሰቦች ውስጥ ያሉትን እምነቶች፣ ልማዶችና ፍልስፍናዎች መገንዘብ የተያያዘውን የሶሻሊስት ኅብረተሰብ ግንባታ ወደፊት ያራምደዋል..."⁷¹ በሚል መነሳሳቱን ወርቁ ከበደ ይገልጻል። አስቴር ሳሙኤልም ከወርቁ ጋር ተመሳሳይ የሆነውን ዓላማዎን እንደሚከተለው ትዘረዝራለች።

የአንድን ሕዝብ የፖለቲካ የኢኮኖሚና የማህበራዊ ኑሮ ዕድገት ለማወቅና ሕዝቡንም ለማስተማር ዝግጅት ከሕዝቡ የሚፈልቁትን ሥነ ቃሎች (oral literature) ማጥናት አስተዋጽዖ ሊያደርግ ይችላል በሚል እምነት።

ሁለተኛ ሥነቃሎች በየጊዜው ከሕዝቡ ለውጥ ጋር እያደጉ የመጡ የሕዝቡን አስተሳሰብ፣ እምነትና ባህል ለመጠቀም የሚችሉና ለሥነጽሑፍ ከፍተኛ አስተዋጽዖ ያላቸው ሲሆኑ ከላይ የተጠቀሱት የዘፈን ግጥሞች እስካሁን ባለመጠናታቸው።

ሦስተኛ እነዚህ በቃል ያሉ ባህላዊ ቅርሶች በአሁኑ ጊዜ እየጠፉና እየተረሱ ስለሄዱ ፈጽመው ሳይጠፉ የተቻለውን ያህል ሰብስቦ ለሚመጣው ትውልድ በጽሑፍ እንዲተላለፍ ለማድረግ ነው።⁷²

ኅላ ብለው የሚታዩት ዓላማዎች ከዚህ በላይ የተጠቀሱት ናቸው። በ1970 የቀረበው የ"አፋዊ ኪነተቃል" ዕህፍ በብዙዎቹ ላይ ያሳደረው ተዕዕኖም በግልፅ ይታያል።

ከዚህ ቀጥለን ደግሞ የስነቃል ስብስባቸውን እንዴት እንደሰበሰቡ ለማየት እንሞክር።

4.2 አሰባሰብ

ከባለሙያዎችና ከሽማግሌዎች በመጠየቅ በጽሑፍ ወይም በቴፕ ማስፈር ተደጋግሞ የተነሳ የአሰባሰብ ዘዴ ነው።⁷³ በአካባቢው የሚያስተምሩ መምህራንንና ተማሪዎችን በቦታው ተገኝቶ አስተባብሮ ማሰብሰብ ወይም ሌላ ቦታ /ብዙ ጊዜ አዲስ አበባ/ ሆኖ ከነርሱ ጋር ደብዳቤ በመለዋወጥ መሰብሰብ ሌላው ዘዴ ነው።⁷⁴ ከመጻሕፍት የተገኙትንም መውሰድ አንድ ስብስብን ለማዳበር የሚጠቀሙበት ዘዴ ነው።⁷⁵ ቃለመጠይቅ በመስጠትና በማስተዋል /በምልክታ/ የተሰበሰቡ እንዳሉም አንዳንድ አቅራቢዎች ይጠቁማሉ።⁷⁶ አቶ አብድራህማን ቆራም የተባሉ ሰው በ1955 ዓ.ም. መሰብሰብ ጀምረው ነገር ግን አልፎ አልፎ በምክንያት በማቋራጣቸው በ1971፣ በሰኔ ወር፣ በጥራዝ ያዘጋጁትን "መኸማኸ" የተባለ የአደሪኛ ተረትና ምሳሌዎች ስብስብ እንዳለ ወስዶ እርሱ ምንም የመስክ ሥራ ያልሰራም አለ።⁷⁷ ባንጻሩ ደግሞ በሕዝቡ መሀከል ለሦስት ዓመታት በመገኘት ተፈላጊውን የስነቃል ዘርፍ እንደሰበሰበ የገለጸ የዲማዕ አቅራቢ አለ።⁷⁸ በልዩ ልዩ ዘዴ የሚያረካቸው ስብስብ ለማግኘት የሞከሩትንም ከጥረታቸው ጋር ሳናነሳቸው ማለፍ አይገባንም። በተለይ ክንፈ ገብርኤልና ቆጠራ ዮሐንስ የሚፈልጉትን የስነቃል ዘርፍ ያውቃሉ የሚባሉት ሰዎች በሚገኙበት ቦታ በመሄድና በገበያ።

በሌቅሶ ቤት፥ በሠርግ፥ በተዝካር፥ እርቅ በሚካሄድበት ቦታ በገበሬ ማህበር በመገኘት የተቻላቸውን ያህል ለመሰብሰብ እንደሞከሩ ይገልጻሉ።⁷⁹ አዛውንቱ ማስታወስ ሲያቅታቸው ስለ ልጅነት፥ ስለጣውንት፥ ስለትዕግሥት፥ ሰለሴት፥ ስለጦርነት ወዘተ. ጨዋታ እየፈጠረ ከሰዎቹ አንዳንድ ተረቶችን በዘዴ ለመሰብሰብ እንደቻለ ቆጠራ ይገልጻል።⁸⁰ ተመሳሳይ ችግር ያጋጠማቸው ጌታቸውና ደረጃም አዛውንቱን ብቻቸውን ከማነጋገር ይልቅ አብረው በተሰበሰቡበት እርስ በርሳቸው በመነጋገር አንዳቸው አንዳቸውን እንዲያስታውሱ፥ ሁኔታውን እየፈጠሩ፥ የተቻላቸውን ያህል ለመሰብሰብ መሞከራቸውን ይጠቁማሉ።⁸¹

በሚሰበሰቡበት ወቅት የአስተዳደርና የባህል ኮሚቴዎች ትብብር ያገኙ እንደነበሩ ከምስጋና ጋር የገለጡ ነበሩ።⁸² ችሎታ እያላቸው ስነቃል ለመስጠት የሚለግሙትን በወረዳ አስተዳዳሪ አስገዳጅነት እንዲናገሩ ያደረጉም አሉ።⁸³

4.3 ችግር

ከ1970-1976 ዓ.ም. ድረስ ባሉት ሰባት ዓመታት ውስጥ ከስልሳ ያላነሱ ዲማዎች በኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ስነቃል ላይ ተሠርተዋል። እንደመብዛታቸውና በሀገሪቱ ልዩ ልዩ ክፍሎች በሚገኙ በዛ ያሉ ቋንቋዎች ላይ የተመሠረቱ እንደመሆናቸው ተማሪዎች ያጋጠማቸው ችግሮችም እንደየአካባቢው የተለያዩና በዛ ያሉ ናቸው። በ1966 ከፊንዳው የለውጥ እንቅስቃሴ ጋር በቀጥታና በተዘዋዋሪ የሚገናኙትን ችግሮች እንጠቅሳለን። ከዚህ በፊት በጽሑፋችን ውስጥ የጠቀስናቸውን እንደገና ከመጥቀስ በመጠኑ እንቆጠባለን። ይህንን የምናደርገው ችግሮቹ ስለተወገዱ ሳይሆን ላለመድገም ብለን ነው።

በነዚህ ሰባት ዓመታት ውስጥ የተከሰቱትን አዳዲስ ችግሮች ስንመለከት በዛ ያሉት ከእንቅስቃሴው ስርፀት ጋር የተያያዙ ሆነው እናገኛቸዋልን። በተለይ የአብዱራሂም ዲማፅ መግቢያ ላይ ከተጻፈው በሰፊው ብንጠቅስ ችግሩን በመስክ ከተጋፈጠው ሰው አንደበት በመስማት ይበልጥ ልንረዳው እንችላለን።

"በነበረው የፊውዶ ቡርዥ ሥርዓት ዘመን የጭቁን ብሔረሰቦች ባህል በሙሉ ታፍኖ በምትኩ የገዢው መደብ ባህል ተስፋፍቶ የኖረበት ዘመን ስለነበር የዚህ ጭቁን ብሔረሰቦች ባህል ከመናቁና ከመዋረዱም በላይ ብሔረሰቦች ራሳቸው በባህላቸው እንዲያፍሩበትና የበታችነት እንዲሰማቸው ተደርጎ ነበር። ይህም በመሆኑና ይኸውም አድጋሪ አስተሳሰብ ጭንቅላታቸውን መርዘት ስለነበር ጥናቱም ሆነ ዘፈኑ ዋጋ እንደሌለው በመቁጠር ዝፈኑልኝ ስላቸው እንኳ 'ሥራ አላጣንም እኛ የት እናውቃለን ዱሮ ነበር እንጂ አሁንም ዘመን ጥሎታል ሽርታል እንዲያውም አትልፋ አታገኝም።' የሚሉ ተስፋ የሚያስቆርጡ ብዙ ሃሳቦች ከየአቅጣጫው ይወረውሩብኝ ስለነበርና ከእኔም አልፈው አንዳንድ ፍቃደኞችን ወደኋላ እንዲሉብኝ ስላደረጉ በጣም ችግሮች ነበር።"⁸⁴

በተጨማሪም በጊዜው በአካባቢው የነበረው ጦርነትና ተስፋፍቶ የሚገኘው የእስልምና ሃይማኖት በርሱም ሥራ ላይ ተጽዕኖ ነበራቸው።

"ከ1966 ዓ.ም. የየካቲት ወር አብዮት ፍንዳታ ወዲህ ሕዝቡ በጊዜው በነበረው ጦርነት ምክንያት በጣም ተጎድቶ ስለነበር ግጥሞቹንም ዞር ብሎ ያየም ስላልነበር ለመረሳት ችለዋል። ይህም በመሆኑ እንደልብ ለማግኘት ችግር ነበር።"⁸⁵

"የእስልምና ሃይማኖት ከብዙ ጊዜ ጀምሮ ተስፋፍቶ ስለነበርና ማንኛውንም ዓይነት ባህላዊ ዘፈን ከሃይማኖቱ ውጭ ስለሆነ ጨርሶ እንዲጠፋና እንዲረሳ የተቻለውን ያህል ጥረት ያደርግ ስለነበርና እነዚህንም ባሕላዊ የፍቅር ግጥሞችንም ከሕዝቡ ጭንቅላት ለማውጣት ከፍተኛ ጥረት ስለሚያደርግ ሊረሱ ችለዋል።...."⁸⁶

በወለጋ ክፍለ ሀገር፣ በነቀምቴ አውራጃ ልዩ ልዩ የእርምጃ የዘፈን ግጥሞችን ከለውጡ በኋላ የሰበሰበው አይላነው ኃይሉም ያጋጠሙትን ችግሮች ዘርዘር አድርጎ በዲማፅ መግቢያ ላይ ገልጿል።

"የገዳይ ዘፈን" ለመሰብሰብ ሲሞክር አቅራቢዎቹ "አራዊት ገድለሃል ተብቶ እታሰር ይሆን" እያሉ በመፍራት ለመዝፈን ፈቃደኛ ሆነው አልተገኙም። ዱሮ የዱር አራዊት እያደነ የሚዘፍን፣ ከአደን ሲመለስም በየመንገዱ በየመጠጥ ቤቱና በየሥራ ቦታው የሚያቅራራ ሁሉ፣ ከ1966 እንቅስቃሴ ወዲህ የዱር አራዊት እንዳይታደኑ መመሪያ በመውጣቱ ከዚህ ሁሉ ተግባሩ ታቅቧል። "የአቴቴ ዘፈንም" ለመሰብሰብ እንዲሁ አስቸጋሪ ሆኗል። በፀሐፊው አስተያየት ከአብዮቱ ወዲህ ሕዝቡ ከዚህ አምልኮ እየተላቀቀ ስለሄደና የአቴቴ ሥነሥርዓትም እየተተወ ስለመጣ ዘፈኑም እየተረሳ መጥቷል። ሰዎቹም ከሥነ ሥርዓቱ ውጭ ለመዝፈን ፈቃደኛ ባለመሆናቸው አይላነው መቸገሩን ገልጿል።"⁸⁷

የፍቅር ዘፈንና የመስቀል ዘፈን ለመሰብሰብም የተመቸ ሁኔታ አላገኘም። የፍቅር ዘፈን ስንኞች ውስጥ የእጅ አዋቂዎችን ዝቅ አድርገው የሚያሳዩ ስንኞች ስለሚገኙ ዛሬ እነዛን ለመዝፈን ስለማይፈልጉ ስንኞቹን ለታሪክ ማቆየት አልተቻለም። የመስቀል ዘፈንን በሚመለከት ያጋጠመውን ደግሞ እንደሚከተለው ይገልጻል፡

"ባለፈው ክረምት የመስቀል ዘፈን ለመዝፈን ሰብሰብ ያሉትን ወጣቶች ገበሬ ማገብራት ሲያስሯቸው ነበር። ለእስሩ ምንጭ ምክንያት የሆነው ዓመቱን ሙሉ ቂም ተያይዘው የሚቆዩት ወንዶች በልጃገረዶች ላይ፣ በሠፈር ልዩነት፣...ወዘተ. ጠብ እያነሱ እሰከመጋደል ስለሚደርሱ ነው።"⁸⁸

በወሎ ክፍለ ሀገር፣ በአምባሰልና በየጁ አውራጃዎች የወያኔዎችን ግጥሞች የሰበሰበው ሽመልስ ፍሬውም የግጥም ዐዋቂዎቹ ግጥም እንዲነግሩት ሲጠይቃቸው ከመለሱለት በቀጥታ የጠቀሰውን ከዚህ ቀጥሎ እንመለከታለን።

ገና በዱርው መንግሥት የቀረ ነገር የምታነሳ ከየት የመጣህ ነህ በል? ይልቅ የሚነግረኝ ሰው አገኛለሁ ብለህ ስትንቀዋለል እንዳትያዝ፣ እኛንም እንዳታሰዘን። እኛ እንደሆን፣ ትንፋስም አንል...ያለፈን ነገር ቢያወሩት ፋይዳ የለው። ለወደፊቱ መሥራት ነው እንጂ አሁን የዛሬ ስንት ዓመት የቀረ ነገር ሰበሰብክና ምን አዲስ ነገር ልትፈጥር ነው?⁸⁹

እንዳንደቹ ፈቃደኛ ሆነው ሲነግሩት እንኳ እጅግ ተጠንቅቀው ነው። የሚነግሩትን በወረቀት ሊጽፍ ሲሞክር "ንግግራችንን ወስደህ ልታሰዘን ነው? መጻፉን ተውና ዝም ብለህ በጆሮህ ስማን"⁹⁰ ይሉት ነበር። ስነቃል በገጠር አካባቢ ተዘዋውረው ሲሰበሰቡ ለሰላላ እንደተሰማሩ ተደርገው የተቆጠሩ መሆናቸውን ሌሎችም የዲሞክራሲ አቅራቢዎች ጠቅሰዋል።⁹¹ ሁሉንም የስነቃል ቅርስ የዱር በመሆኑ ብቻ ይዘቱ አድኃሪ ነው ብለው በመፍራት ለመናገር የማይፈልጉ የሰፊው ሕዝብ ክፍሎች ጥቂት አይደሉም።⁹²

እንዳንደቹ ስነቃል ሰጪዎች (informants) የሚሰጡት ምክንያት ግን ከስነቃል አሰባሰብ ዘዴ አኳያ ሲታይ ተገቢ ምክንያት ነው። ለአብነት ያህል ጥቂቶቹን እንመልከት፤

አሁን እውነት የምትማሩት አጥታችሁ ነው ከኮሌጅ እዚህ ድረስ የመጣችሁ ማይሙት አሁን ሙሾ ቁም ነገር ሆኖ ነው። ደሞ የምን ፈልፈላ /ፈረላ/ ነው ባገር አማን ሙሾ የሚያስወርድ⁹³ እኔ እዚያው ለቅሰው ላይ ካልሆነ አይሆንልኝም።⁹³ /አጽንዖቱ የኔ ነው/

እንዲህ ዓይነቱ ምክንያት በተለይ ከእምነታቸው የፈለቀ ቢሆንም ለስነቃል ሰብሳቢው ግን የተመቻቸ ትክክለኛ ሁኔታን ለመፍጠር የሚረዳ ነው-የሚሰበሰበው በተቻለ መጠን ሁልጊዜ በከዋኔ (performance) ላይ እንዳለ መሆን ስላለበት። ገድፈው ዋለን ያጋጠመውም ሁኔታ እንዲሁ ለአሰባሰብ ዘዴው የሚመች ቢሆንም ከተማሪ አቅም በላይ የሆነ ወጪ መጫመድ ብቻ ነው ለእሱ የሚያስቸግረው። ገድፈው እንዲህ ይላል፤

ብዙዎች ሰዎች ምርቃን እንዲነግሩኝ ስጠይቃቸው ምርቃን ከበሉ በኋላ የሚደረግ ተግባራዊ የሆነ እንጂ ከባዶ ሚዳ በደረቁ የሚደረግ እንዳልሆነ። ስለዚህም እኔም ይህን ተግባራዊ እንዳደርግ የሚፈልጉ ነበሩ።⁹⁴

ከነዚህ ሌላ አንድ ሁለት የሚሆኑ ሰብሳቢዎቹ ያጋጠሟቸው ችግሮች አሉ። አንደኛው ገበሬዎች በሥራ ላይ /እርሻ፣ ጉልጓሎ፣ መኸር ስብሰባ፣ ወዘተ./ ባሉበት ጊዜ መሄድ ያስከተለው ሲሆን፤ ሁለተኛው ደግሞ ተማሪዎቹ ስነቃል ሰብሰበው ለማጥናት የሚያደርጉትን ሙከራ ተምረዋል የሚባሉ ሰዎች ሲያንኪያኬሱና ሰብሳቢውን ተስፋ የሚያስቆርጡ ቃላት ሲሰነዝሩ መገኘታቸው ነው። ፀጋዬ በዚህ ጉዳይ ላይ ያለውን ቅሬታ እንደሚከተለው አስፍሯል።

የዘመኑ ትምህርት አላቸው፤ ይረዱኛል ለምሳቸው ግለሰቦች ጉዳዩን አስረዳኋቸው /ለመሰብሰብ ማቀዱን ነው "ጉዳይ" የሚለው/ ጉዳዩን ዋጋ አሳጡት። ናቁትም። ሌሎች ደግሞ በጥርጣሬ ዓይን ተመለከቱኝ በመጨረሻ የትምህርት ጊዜ በመድረሱ ወደ አዲስ አበባ ተመለስኩ።⁹⁶

በመጨረሻ ገበሬዎቹ የራሳቸውን "ገበና" የደበቁ ለመምሰል የሚያስከትሉትን አንድ ችግር ጠቅሰን በዚህ ንዑስ ክፍል ውስጥ የምናሰፍረውን ሃሳብ እንግታ።

የሰላሌ አሮፊዎች የሠርግ ዘፈን ግጥሞች በተለይ ሠርገኛው ሲመጣ የሚዘፈኑት ሠርገኛውን በሙሉ የሚሳደቡ ናቸው። ስለዚህ እነዚህን ግጥሞች እንዳልሰበሰቡ የከለከሉኝ አንዳንድ አዛውንቶች አሉ፤ ግጥሙን ለመንገር ፈቃደኛ አልሆኑም። ምክንያቱም 'ነውራችን ሊታወቅ ነው' የሚል ፍራቻ ስላደረገቸው ነው።⁹⁷

ይህንን ነጥብ እንደ አንድ ችግር አድርጎ የሚጠቁመው ታደሰ ብቻ ቢሆንም ችግሩ ግን የሌሎችም ጭምር መሆኑን የሀገራችንን፣ የብዙ ብሔረሰቦች የሰርግ ግጥሞችና ሥነ ሥርዓቶች የሚያውቅ ሁሉ አይስተውም።

5. በኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ ውስጥ የተሠሩ ሥራዎች

"የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ የስነቃል ጥናትና ምርምር ቡድን" ከሚያዚያ 24-26/1976 ባካሄደው ሴሚናር ላይ አስራ አራት ጽሑፎች ቀርበዋል። ከነዚህም መሀከል በ"ዘገባነት" የቀረቡት በስምንት የኢትዮጵያ ቋንቋዎች የስነቃል ስብስብ ላይ ያተኩራሉ። በአካዳሚው ውስጥ የስምንቱን ብሔረሰቦች ስነቃል መሰብሰብ የተጀመረው በተለያዩ ጊዜያት ነው። በ1970 የተቋቋሙት የጊዴኦኖና የሀዲዴኖ ንዑስ "ቡድኖች" ሲሆኑ /መሰብሰብ የጀመሩት ግን በ1971 ነው/፤ ከዚያ በኋላ በተከታታይ ሌሎች ንዑስ ቡድኖች፤ የትግርኛ በ1972፣ የአማርኛ በ1973፣ የኦሮሞኛና ወላይትኛ በ1975፤ የክምባትኛና ሲዳሞኛ ደግሞ በ1976 ተቋቋመዋል።

"የስነቃል ጥናትና ምርምር ቡድን" በኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ ስር በተቋቋመ በሰባት ወይም በስድስት ዓመቱ ባዘጋጀው በዚህ ሴሚናር ላይ የቀረቡትን "ዘገባዎች" ከመመርመራችን በፊት የተቋቋመበትን ዓላማ እንዘረዝራለን።

5.1 ዓላማ

ቡድኑ የተቋቋመበት ዓላማ በሙሉ ያልተዘረዘረ ቢሆንም የሚከተሉት ሦስት ዓላማዎች ተጠቅሰው እናገኛለን፦

"1. ስነ-ምግባር ያላቸውም ሆነ የሌላቸው የኢትዮጵያ ብሔረሰብ ቋንቋዎች ስነ-ምግባር ስላላቸውና ስነ-ምግባርም የአንድን ብሔረሰብ ታሪክ፣ ባህሪ፣ እምነት፣ የኢኮኖሚና የሶሻል እድገት...ወዘተ...ፍንጭ የሚሰጥ ስለሆነ በከፍተኛ ደረጃ ማጥናት፤

2. የብሔረሰቡን ስነ-ምግባር በመሰብሰብ፣ በመመዘገብ፣ በማጥናት፣ በመተንተንና በመተርጎም ለፈጠራ ስራና ለሶሻሊስት ባህሪ እድገት ከፍተኛ አስተዋፅኦ እንዲያበረክት ማስቻል።

3. የብሔረሰቡ ስነ-ምግባር ምርቱ ከግርዶ ተለይቶ ከትንታኔ ጋር በመፅሀፍ መልክ እየታተመ እንዲወጣና ተተኪው ትውልድ የባህሪ ቅርሱን በሚገባ እንዲያውቅ ማድረግ።"⁹⁹

በተጨማሪም ስነ-ምግባር ለሌሎች የሶሻል ሳይንስ ትምህርቶች የሚያደርገው አስተዋጽኦ ለስነ-ምግባር ተመራማሪዎችና ለኮንፈረንስ የሚኖረው ጠቀሜታም በሪፖርቱ ውስጥ ተወስኗል።

5.2 አሰባሰብ

አጥኚዎቹ አሰባሰብን በሚመለከት በዝርዝር ብዙ ጽፈው አናገኝም። ከጠቀሱት እንደምንገነዘበው ግን ከአንድ ሰው በቀር /እሱም ቢሆን በምክንያት ነው/ ሁላቸውም ቋንቋዎቹ በአፍ መፍቻነት ወደሚነገሩበት ቦታዎች ሄደዋል። ስነ-ምግባር የሰበሰቡትም በአብዛኛው በቴፕ በመቅረፅ ሆኖ የአካባቢውን ት/ቤት ተማሪዎችና መምህራን እርዳታ በመጠየቅ በተጨማሪ በጽሑፍም ሰብስበዋል።

የአካዳሚው የስነ-ምግባር አጥኚዎች፣ ሁሉም ባይሆኑ፣ አብዛኞቹ የቅድመ መስክ ዝግጅት አድርገው ለመሄድ መሞከራቸው ሥራው በእውቀት መሠራት ያለበት መሆኑን እንደተገነዘቡ በመጠኑ ይጠቁማል።

5.3 ችግሮች

አካዳሚው ባዘጋጀው ሴሚናር ላይ የቀረቡት ዘገባዎች የጠቀሷቸው ችግሮች እስካሁን ከተወያየንባቸው ፍጹም የተለዩ ባይሆኑም በአራት ዋና ርዕሶች ስር ባጭሩ እናሰፍራቸዋለን።

5.3.1 የንድፈ ሃሳብ እውቀት ችግር

የስነ-ምግባር ምርምር ቡድን አባላት በአንድነት በዘገባዎቻቸው ውስጥ ያነሱት አንድ አቢይ ችግር ስነ-ምግባርን በሚመለከት ለምርምር የሚያመቻችና የሚያበቃ ትውራዊም (theoretical) ሆነ የአሰባሰብ ዘዴ (field methods) እውቀት ሲጀምሩ እንዳልነበራቸው ነው። ለመነሻ የሚሆን ንባብ የጀመሩት እንኳ ከተቀጠሩ በኋላ በግላቸው ነው። ብዙዎቹ፣ የዩኒቨርሲቲ ምሩቃን

ጨምሮ፡ ለስነቃል አጥኚነት የተመረጡትም የየተሰማሩበት ቋንቋ ተናጋሪ በመሆናቸው ሳይሆን አይቀርም። እርግጥ በሙያው ልዩ ሥልጠና የሚሰጥ ማዕከል በሌለበት ሁኔታ አካዳሚውም ቢሆን ሌላ የተሻለ ምርጫ ለጊዜው ያለው አይመስልም። ነገር ግን ሠራተኞቹ ከተቀጠሩ በኋላ በንባብ እራሳቸውን ያሻሽሉ ዘንድ በሀገር ውስጥ የሚገኙ መጻሕፍትን እንደልብ እንዲያገኙ በማድረግ፡ አስፈላጊም ሲሆን ከውጭ ገዝቶ በማስመጣትና ለአንድ ዓመትና ለሁለት ዓመት ለልዩ ሥልጠና ወደውጭ ሀገር በመላክ ተምረው ተመልሰው የተሻለ ሥራ እንዲሠሩ ማድረግ ይቻላል ነበር። ይህ አጥጋቢ በሆነ መልክ ባለመፈጸሙ የስነቃል አሰባሰብንና ጥናትን በሚመለከት ለሌሎች ችግሮችም መከሰት ምክንያት ሳይሆን አልቀረም።

5.3.2 የመስክ ችግር

ስብሰባዎቹ ስነቃል ለመሰብሰብ ወደ ልዩ ልዩ ቦታዎች ሲሄዱ የሚያጋጥሟቸውን የመስክ ችግሮች በሁለት መደብን ልናስተውላቸው እንችላለን።

5.3.2.1 አንደኛው የጊዜ ችግር ነው። አጥኚዎች ወደ አንድ ወደመረጡበት ቀበሌ፣ ወረዳም ይሁን አውራጃ ሄደው የስነቃል ስብሰባን ከመጀመራቸው በፊት ስለዚያ ማንበረሰብ ብዙ ማወቅ ያለባቸው ነገር አለ። ይህንን አጥንቶ ለመገንዘብና ስነቃል ሰጪዎችንም ሲቀርቡ በምን መልክ እንደሆነ ለመረዳት ከሕዝቡ ጋር ቀረብ ብሎ መኖርና መቆየት ያስፈልጋቸዋል። ይህ ደግሞ እንደየሚሄዱበት አካባቢ አይነት ሊለያይ የሚችል የመስክ ላይ መቆየት ጊዜን መወሰንን ያስገድዳል። ባጭር ቴሪስታዊ ጉዞ መሥራት የሚቻለው ተራ ጋዜጣዊ ሥራ ነው። የተሻለና የጠለቀ ሥራ ለመሥራት በቂ ጊዜ ለመስክ ሥራ መመደብ ያስፈልጋል። ወጣት አጥኚዎቹ ይህንን አመቺ ሁኔታ ማግኘት አለመቻላቸው አንዱ የመስክ ችግራቸው እንደነበር ጠንከር አድርገው ጠቅሰዋል። ብዙዎቹ ለመስክ ሥራ የተፈቀደላቸው ጊዜ /ባንድ ጊዜ ጉዞ/ አንድ ወር ብቻ መሆኑን በየዘገባዎቹ አስፍረዋል።

5.3.2.2 ሁለተኛው የመስክ ችግር ከስነቃል ሰጪዎች ጋር የተያያዘ ነው። የስነቃል ሰጪዎች የሥራውን ቁም ነገር ባለመረዳት የልጅ ሥራ አድርገው መቁጠራቸው፣ እያወቁ አናውቅም ማለታቸው፣ "በጽሑፍ ውስጥ እንጂ ድምፄን አላስቀዳም" ማለታቸው፣ ያለፈውን መዝፈን፣ መግጠም፣ ማውራት... የድሮውን ሥርዓት ደገፋችሁ ያሰኘናል በሚል ፍርሃት መያዛቸው፣ እንደ አዝማሪዎችና አልቃሾች ያሉት መተዳደሪያ ሙያቸው ስለሆነ ለነርሱ ገንዘብ መክፈል ማስፈለጉና መክፈሉ ደግሞ በቢሮ አሰራር በኋላ የሚያስከትለው ችግር መኖሩ፣ እና እነዚህን የመሳሰሉት ችግሮች ሥራውን አዳጋች እንዳደረጉባቸው ዘጋቢዎቹ ይጠቁማሉ።

በተጨማሪም ልዩ ልዩ በአላትን ብቻ አስታከው የሚከውኑትን የስነቃል ዓይነቶች ለማግኘት በአላቱ በሚውሉበት ጊዜ መሄድ ሲገባቸው ይህን ማድረግ ባለመቻላቸው ያስከተለባቸውን ችግር ይጠቁማሉ። ከዚህ ጋር አያይዘው ስነቃል ሲሰበሰቡ ክዋኔውንም (performance) አብሮ ለመቅዳት እየፈለጉ አንድም በቦታው በተፈለገው ጊዜ ባለመገኘታቸው፣ አንድም ደግሞ ክዋኔውን ለመቅዳት የሚያስፈልገው መሣሪያ ብዙ ወጪ ስለሚጠይቅ፣ አስፈላጊውን ሊያሟሉ አለመቻላቸውን ይጠቅሳሉ።

ሌላው የመስክ ችግር እያደር፣ በተለይም ከ1966 የለውጥ እንቅስቃሴ ወዲህ፣ አንዳንድ የስነ-ምግባር ዓይነቶች በመጥፋት ላይ በመሆናቸውና ስነ-ምግባር ሰጪ ሊገኝላቸው አለመቻሉ ነው። የላሊበላ የልመና ግጥሞች፣ የአደን፣ የፋኩራ፣ የእሰጥ አገባ ወዘተ ግጥሞች እየመነሱ በመሄድ ላይ ናቸው። እንቅስቃሴና ተረትም እንደሆነን ጨዋታ ስለሚቆጠሩ ዛሬ አዋቂ ስነ-ምግባር ሰጪዎች ማግኘት እያዳገታቸው እንደሆነ ይናገራሉ። ይህ በመስክ ያጋጠማቸውን ችግር ባጭሩ ያጠቃልላል።

5.3.3 የትርጉም ችግር

ከትወራዊ (theory) ሃሳብ እውቀት ማነስና ከመስክ ችግር ቀጥሎ ከፍተኛውን ቦታ የያዘው የትርጉም ችግር ነው። ያጋጠማቸው ችግሮች አንድን ሃሳብ በትክክል ለመመለስ ማስቸገርና፣ አንድ ቋንቋ ብዙ ቀበሌኛዎች ሲኖሩትና አጥኚው ግን የሚችለው አንደኛውን ቀበሌኛ ብቻ ሲሆን የሚከተለውን ችግር፣ ባንድ የምንጭ ቋንቋ ውስጥ የሚገኙ የቆዩ ቃላት በስነ-ምግባር ውስጥ በልማድ ሲተላለፉ መቆየታቸውና ዛሬ ትርጉማቸውን የሚያውቅ አለመገኘቱ፣ የሚተረጎመው ግጥምና ግጥም-ነክ ሲሆን ደግሞ በምንጭ ቋንቋ ያለውን ምት፣ ቅላጭና ውበት ወደሚተረጎምበት ቋንቋ ማስተላለፍ መክበዱን ወዘተ. ያካትታሉ። በእርግጥም የስነ-ምግባር ትርጉም የባህልና የአመለካከት ትርጉምም ነውና ሰፊ የባህል እውቀትና የፈጠራም (creativity) ከሂል የሚጠይቅ መሆኑ አያጠራጥርም።

5.3.4 የፊደል ችግር

ከየቦታው በቴፕ ተቀርፎ የተሰበሰቡትን የስነ-ምግባር ስብስቦች በጽሑፍ ለመቅረብ ሲሞክሩ ዘጋቢዎቹ ችግሮች አጋጥመዎቻቸዋል። ብዙ ቋንቋዎች በአማርኛ ፊደል መቀረብ የጀመሩት በቅርብ ጊዜ በመሆኑ ለአንዳንድ በአማርኛ ለማይገኙ ድምፆች አዲስ፣ ተገቢና መደበኛ ፊደል አለመቀረብና አንዳንድ የሚረዝሙ፣ የሚያጥሩ፣ የሚዋጡ፣ የሚጠብቁ ወዘተ. ድምፆች ስላሉ ለነርሱም መደበኛ ምልክት አለመኖሩ ከተጠቀሱት ችግሮች ዋናዎቹ ናቸው። ዘጋቢዎቹ ሌሎች ችግሮችን የጠቃቀሱ ቢሆንም ከዚህ በላይ ያነሳነው ጥቂቶቹንና ዋና ዋናዎቹን ብቻ ነው።

6.0 የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ-ጽሑፍ ክፍል አባላት ሥራዎች

ክፍሉ በ1970 መጀመሪያ ላይ ለስነ-ምግባር ስብስባና ጥናት ሠራተኞች ቀጥሎ ሥራውን ጀምሮ ነበር። አጀማመሩ እጅግ ተስፋ የተጣለበት ቢሆንም የሥራው አጠቃላይ ሪፖርትና የተሰበሰበውም ስነ-ምግባር ዓይነትና ብዛት በሙሉ ተጠናቅሮ እስከዛሬ ያልወጣ በመሆኑ ለግምገማ አስቸጋሪ ነው። ለዚህ ሥራ የተቀጠሩት ሠራተኞች ወደ መምህርነት በመዛወራቸውም ምክንያት ይመስላል በቴፕ የተቀዳውን እንኳ ወደፊት የማዘሩ ሥራው ተቋርጧል። በምን ደረጃ ላይ እንዳለ የሚያሳይ አጠቃላይ መግለጫም ለጊዜው ተመዝግቦ አይገኝም። በስቴንሰል ተባብሰው የተጠረዙ ጥቂት ሥራዎች ግን አሉ።¹⁰⁰

7. እንደመደምደሚያ

ከ1918 ጀምሮ እስከ ሚያዝያ 1976 ድረስ ስነቃል የመሰብሰብ ሥራ ላይ ተሰማርተው የነበሩት አበውና ወጣቶች በሙሉ ደጋግመው የሚያነሱት የሥራ ዓላማ በልዩ ልዩ ዘዴ ለመጨመር ትውልድ ቅርስ ከማቆየት ጋር የተያያዘ ነው። ከ1940ዎቹ ዓመታት ጀምሮ ደግሞ ስነቃልን ለማስተማሪያ፣ ጠባይ ለማቃኛ፣ ለማዘናኛ... ለማዋል በሚል የሰበሰቡ ነበሩ። በ1950ዎቹ መጀመሪያ ላይ ደግሞ በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሑፍ ክፍል ከሚማሩት ተማሪዎች አንዳንዶቹ የአራተኛ ዓመት የዲግሪ ማሟያ ዕሉፎቻቸውን በስነቃል ላይ ማድረግ ይጀምራሉ። በተለይ በ1974 በስነቃል ርእስ ላይ የጻፉት ተማሪዎች ቁጥር ከፍ ብሎ ተገኝቷል። በ1970ዎቹ መጀመሪያ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሑፍ ክፍል ለስነቃል ስብሰባ፣ ምዝገባ፣ ትርጉምና ጥናት ሠራተኞች ቀጥሮና መደቦ ሥራውን ማካሄድ የጀመረ ሲሆን፣ በባህል ሚኒስቴር ስር ያለው የቋንቋዎች አካዳሚም በዚሁ ጊዜ "የስነቃል ጥናትና ምርምር ቡድን" አቋቁሞ ሥራ ጀምሮ ነበር። ባጭሩ የስነቃል መሰብሰብ ሥራ በግለሰቦች ጥረት ጀምሮ ዛሬ ባንድ መንግሥታዊ ድርጅት ስር ሥራውን የሚያካሂድበት ደረጃ ደርሷል። ይህ ማለት ግን የግለሰቦቹ ጥረት ተቋርጧል ማለት አይደለም።

አሰባሰብን በሚመለከትም ከጥቂቶች በቀር አብዛኞቹ ከዘመድ፣ ከወዳጅ፣ ወዘተ. የተገኘውን በመሰብሰብ ላይ ያተኮሩ ነበሩ። ቅድመ መስክ ዝግጅት ማድረግ፣ በመስክም በቴፕ አማካይነት መቅዳት፣ ስለስነቃል በቂ ጥናትና ንባብ ማድረግ ባብዛኛው፣ እያደር፣ በተለይም በ1970ዎቹ ዓመታት፣ የተከሰቱ ናቸው። ከዚያ በፊት የነበረው አሠራር ባብዛኛው በሰብሳቢው ፍላጎት፣ እውቀትና ስሜት ላይ የተመረኮዘ ነበር። ይሁን እንጂ አሁንም ቢሆን መሠረታዊ የሆነ የፎክሎር (የትውፊት) እና የስነቃል ትውፊታዊ ሐሳባዊ እውቀት ችግርና በሙያው ያልሰለጠኑ ሰዎችን በሥራው ላይ ከማሠማራት የሚመነጨ ብዙ የመስክና የቢሮ ስራ ችግሮች አሉ። የሥነቃል ስብሰባና ጥናትን የበለጠ ፍሬያማ ለማድረግ ግን ሙያተኞችን ማሰልጠን ተቀዳሚ ተግባር ሊሆን ይገባል። በተለይ የባህል ሚኒስቴር ከዩኒቨርና ከሌሎች የውጭ ድርጅቶች ጋር ሆኖ ዩኒቨርሲቲውንና የብሔረሰቦች ኢንስቲትዩትን አስተባብሮ፣ ባጣዳፊ አንድ ቁርጠኛ ውሳኔ እንዲያደርግ ለሚገፋፋ ሁኔታዎች-ቀደም ብሎም በግልጽ ይታዩ የነበሩ። በሚያዝያ 1976 በተደረገው ሴሚናር ላይ በወጣት የስነቃል ቡድን አባላትና በተሳታፊዎች ተደጋግሞ የተነሱ እና የሴሚናሩ ተሳታፊዎች በሦስት ቡድን ተከፋፍለው ተወያይተው ባቀረቡት የመጨረሻ ሪፖርት ላይም በአጽንኦት የተብራሩ-ተግባራዊ መልስ የሚሰጥበትን መንገድ ማጥናት አማራጭ የሌለው ጉዳይ ይመስላል። ለችግሮቹ ተግባራዊ መልስ ከተሰጠ፣ በዚህ ጽሑፍ ልዩ ልዩ ክፍሎች ውስጥ የጠቀስናቸው ችግሮች በቶሎ ሊቀንሱና ስራውም በተሻለ ብዛትና ጥራት ሊካሄድ እንደሚችል መገመት አያዳግትም።

ማስታወሻ

1. በ1970 "የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች አፍአዊ ኪነተ ቃል ጥናት" በሚለው ጽሑፊ ፈረንጆች oral literature የሚሉትን ቃል 'አፍአዊ ኪነተ ቃል' በሚል ተርጉሜ ተጠቅሟል። ከዚያ በኋላ ብዙ ሰዎች ልዩ ልዩ ቃላት 'አፍአዊ' ሲከራከሩ ተመልክቻለሁ። በኔ አስተያየት ዋናው ጉዳይ አንድ ቃል መርጠ ፍቺውን በእውቀት መወሰን /define ማድረግ/ ላይ ቢሆንም በዚህ ቃል አካባቢ የተፈጠረው ሙግት የሀሳብ ድንኳን የተቀላቀለበት ውዥንብር እያስፋፋ ሆኖ ስላገኘሁት ለጊዜው የቋንቋዎች አካዳሚ የሚጠቀምበትን "ስነቃል"ን ወስጄ በመገልገል እግረ መንገዴን፥ ሌሎች ይህን እንዲያደርጉ በትህትና እያሳሰብኩ ለዘለቄታው ግን የስነቃልንና (oral literature)፥ የትውፊትን (folklore) ልዩ ልዩ ዘርፎች ስያሜና (terminology) ውሳኔ (definition) አጥንተን በመልክ በመልኩ ሥራችንን በእውቀት እንድንሠራ አሳስባለሁ። በድፍረት ሁሉንም ነገር ማደበላለቅ የትም አያደርሰንም።

2. "የግዕዝ ቅኔ ሕዝባዊ ሳይሆን የጥቂት የቤተ ክህነት ምሁራን አእምሮ ፍሬ ስለሆነ እንደምን ከስነቃል ይቆጠራል?" ብሎ መጠየቅ ይቻላል። ጥያቄው ተገቢ ነው። እኛ እዚህ ጽሑፍ ውስጥ ከስነቃል የቆጠርነው ባብዛኛው በቃል ሲተላለፍ የቆየ የሥነጽሑፍ ሀብት በመሆኑ ነው እንጂ ከሌሎቹ የስነቃል ዘርፎች እኩል ሕዝባዊ ነው ብለን አይደለም።

3. በርግጥ በ1904 በበጅሮንድ ተክለ ሐዋርያት የተጻፈው "ያውሬዎች ተረት (ፋቡላ)" አለ። ይህ ግን እንሰላትን ገጸባሕርይ እያደረጉ በሚተረቱ ተረቶች ላይ ተመሥርቶ የተጻፈ እንጂ እራሱ የስነቃል ስብስብ አይደለም። ሌላው ልናስተውለው የሚገባ ሥራ ግን አለ። ሞገስ ዕቁባ ጊዮርጊስ የኢትዮጵያ ጥንታዊ ምሳሌ /በአማርኛ/ የሚለውን መጽሐፍ ሲያሳትሙ በመግቢያቸው ላይ ስለምሳሌ አሰባሰባቸው ሲናገሩ እንዲህ ይላሉ፡ "…እንደ ዛሬ አታሚ መኪናዎች ሳይኖሩ ከጃ ዓመት በፊት የተከበሩ አዝማች ገብረሚካኤል ግርሙ ዘበራቂት በእጅ የጻፏቸው የአማርኛና የትግርኛ መጻሕፍት ስላሉ ከነዚህ መጻሕፍት የሚበቃኝን ያህል ጽፌ አለሁ።" /ምክንያት 1፥ ገቁየ/ በዚህ ጥቅስ መሠረት በ1919 ዓ.ም. ገደማ የአዝማች ገብረ ሚካኤል የአማርኛና የትግርኛ የስነቃል ስብስቦች ነበሩ ማለት ነው።

4. መንግሥቱ ለማ፣ ያባቶች ጨዋታ፥ 1953፥ ገጽ 1-2።

5. ገዝረ ነገር በ1942 ዓ.ም. መጀመሪያ ሲታተም ከስነቃል ይልቅ "ከትውፊት /በቃል የሚተላለፍን ማንኛውንም ባህላዊ ቅርስ ማለት ነው።/ የሚመደቡትን "ልዩ ልዩ ሞያዎችና ጨዋታዎች" በውስጡ ይዞ ነው የሚገኝ። በ1961 ዓ.ም. ለሦስተኛ ጊዜ እንደገና ሲታተም ግን ምሳሌዎችና አፋዊ ግጥሞች ተጨምረዋል።

6. የሱፍ አብድራህማን፣ ያማርኛ ምርጥ ምሳሌና ተረት፥ 1942፥ ገጽ 7-8

7. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 8።

8. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 9።

9. ዝኒ ከማሁ::
10. ዝኒ ከማሁ::
11. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 10::
12. ወልደ ጊዮርጊስ ወልደ ዮሐንስ፤ የባልና የሚስት ጭውውት በእንካ ሰላንቲያ፥ 1942፥ ገጽ 1::
13. ባላምበራስ ማኅተመ ሥላሴ ወ/መስቀል፤ ያባቶች ቅርስ፥ 1943፥ ገፅ 2-3::
14. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 2::
15. ዝኒ ከማሁ::
16. ባላምበራስ ማኅተመ ሥላሴ ወ/መስቀል፤ አማርኛ ቅኔ፥ 1948፥ መግቢያ፥ ገቁየ::
17. ካሣ ወርቅነህ፤ ተረቶቻችሁ፥ 1952፥ መቅድም፥ ገቁየ::
18. መንግሥቱ ለማ፤ ያባቶች ጨዋታ፥ 1953፥ ገጽ 2::
19. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 4-5::
20. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 5::
21. መንግሥቱ ላማ፤ መጽሐፈ ትዝታ ዘአለቃ ለማ ኃይሉ ወልደ ታሪክ፥ 1959፥ ገጽ 10-11::
22. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 7::
23. ዝኒ ከማሁ::
24. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 5::
25. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 8::
26. ደበሱ አበበ፤ ተረታ ተረቶች፥ 1956፥ መግቢያ፥ ገቁየ::
27. ጃለታ ጃፈሮ፤ ተረትና ምሳሌ፥ 1956፥ መግቢያ፥ ገጽ 6 (አፅንዖቱ የኔ ነው)::

- 28. ታደሰ /1961/፥ ደስታ /1963/፥ ከተማ /1963/፥ ታደሰ ዘውዴ /1963/፥ ክንፋ /1964/ እና ሌሎችም። /መግቢያ፥ ከየተጠቀሰው ስም ፊት ለፊት ያለውን ዓመተምህረት ይዞ መዘርዘሩን በመመልከት የሚፈለገውን ሙሉ መረጃ ለማግኘት ይቻላል። ብዙዎቹ ዲማጾች እዚህ የተጠቀሱበትን አስፈላጊ መረጃ በ'መግቢያዎቻቸው' ወይም በ'መቅድሞቻቸው' ይዘው ይገኛሉ። የገጽ ቁጥር ያላቸው ብዙ ስላልሆኑ ነው ማስታወሻው በዚህ መልክ የቀረበው።/
- 29. የታደሰ ዘውዴን /1963/፥ የአሥራትን /1964/፥ የሸመልስን /1965/፥ ዲማጽ ለአብነት ተመልከት።
- 30. ይህንን ነጥብ ለማግኘት ደስታና ደንድር ያነሷቸውን ጉዳዮች እንመልከት። ደስታ ገ/ሚካኤል ሥጋቱን የቀሰቀሱበትን ምክንያቶች ሲዘረዘር፥ "ሀ/ የከምባታ ሕዝብ፤ አማርኛን ለማወቅ ያለው ጉጉት፤ ለ/ የወጣቱ ትውልድ ባላገሩን እየለቀቀ ከጊዜ ወደጊዜ ከተማ መግባት፤ ሐ/ የት/ቤት መስፋፋትና እንዲሁም፤ የአንደኛ ደረጃ ትምህርት [በ] አማርኛ በመሆኑ..." ሲል ሶስት ነጥቦች ይጠቅሳል /መግቢያ፥ ገጽ "ተ"/። ደንድር ደንሳሞም የትምህርት ቤቶች በገጠር መስፋፋትና የሕዝቡ በንግድና በሌላም ምክንያት በመላ ኢትዮጵያ መዘዋወር አፍ መፍቻ ቋንቋውን ወደሚያስረሳ አዝማሚያ ገፋፍቶታል ብሎ ስለሚያስብ የስነቃል ቅርሱን በጽሑፍ ለማዋል መነሳሳቱን ይገልጻል። /መግቢያ፥ ገጽ 1/ ገብረ ዮሐንስ ሞራጋም የአማርኛ የሰርግ ዘፈኖች የቸኻውን እየተኩ በመሄዳቸው የቸኻ ገጣሚዎች ቁጥር እየመነመነ መሄዱን ይገልጻል።
- 31. የፀሐዬን /1962/፥ የክንፋን /1964/፥ የተረጨን /1965/ የረታን /1968/ እና የሁሴንን /1968/ ዲማፀ ተመልከት።
- 32. የታደሰን /1963/፥ የአሥራትንና /1964/ የሁሴንን /1968/ ዲማፀ ተመልከት።
- 33. የደረጀን /1963/ ዲማፀ ተመልከት
- 34. የፀሐዬን /1962/ ዲማፀ ተመልከት
- 35. ደረጀ /1963/ መግቢያ፥ ገ.ቁ.የ።። ከዚህ ጋር በተያያዘ ሁኔታ ሁሴን በዳሰም /1968/ ተረትና ምሳሌዎች መሰብሰቡ ለሥነጽሑፍ መስፋፋት እንደሚረዳ ገልጾ በዚህ የሥነጽሑፍ መስፋፋት ሳቢያም የአርሲን ሕዝብ "ከሌላው ኢትዮጵያዊያን ወገኖቹ ጋር ለመተዋወቂያና ለመቀራረቢያ እንደመሸጋገሪያ ድልድይ ያገለግላሉ የሚል እምነት..." እንዳለውና "የብሔረሰቦች ተረትና ምሳሌዎች...በሰበሰቡና በጻፉ ጠቅላላ የኢትዮጵያ ሕዝብ የሚመሳሰልበትንና የሚለያይበትን ሁኔታዎች ለማወቅና ለምርምር ጥናት ምቹ ዘዴ ነው..." ብሎ እንደሚያስብ ያስረዳል /መግቢያ፥ ገ.ቁ.የ/።

- 36. የንጉሤንና /1962/ የኢ.ዴ.ሳን /1963/ ዲማ ስምዖን ተመልክት። በተለይ ንጉሤ፣ የሰበሰባቸውን ተረትና ምሳሌዎች ቅርጽ ለማጥናት የተነሳሳበትን ምክንያት ሲገልጽ "...ለጊዜው ተረትና ምሳሌዎች በአማርኛ ቋንቋ ውስጥ ያላቸው አገባብ ወይም የሚፈጥሩት ልዩ ልዩ ሰዎችና ግጥሞች ጠባይት ተመርምረው በጽሑፍ ያልዋሉ መሆናቸውን ስለተረዳሁና የአማርኛ ሥነጽሑፍ በስድ ንባብ፣ በግጥምና በቅኔ ሲመደብ ተረትና ምሳሌስ አመዳደቡ በምን አኳኋን ነው በሚል አስተሳሰብ ተነሳሽ ተረትና ምሳሌስ ከስድ ንባብና ከግጥም ጋር ያለውን ግንኙነትና ልዩነት በመመርመር፣ የአማርኛ ተረትና ምሳሌዎች የሚያሳዩት ልዩ ልዩ ጠባይ /ቅርጽ/ በሚል ርዕስ እነዚሁኑ ሰዎችንና ግጥምን በመመርኮዝ ስለ ልዩ ልዩ ጠባያቸው ያደረኩትን ጥናት አቅርቤያለሁ።" ሲል፣ ከእርሱ በፊት፣ የሌሎች ድማጽ አቅራቢዎች የስነቃል ጥናት ለምን እንዳካሄዱ በጠቀሷቸው ምክንያቶችና ዓላማዎች ላይ በጉልህ የሚለይ ምክንያትና ዓላማ ማቅረቡን እንገነዘባለን።
- 37. የታደሰን /1963/፣ የአሥራትንና /1964/ የተረፈን /1965/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 38. የሺበሺን /1965/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 39. የረታን /1968/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 40. የንጉሤን /1962/፣ የከተማን /1963/፣ የደንድርን /1964/ እና የአሥራትን /1964/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 41. የፀሐዬን /1962/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 42. የደረጀን /1963/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 43. የጎሹን /1964/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 44. የሽመልስን /1965/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 45. የገብረ ዮሐንስንና /1964/ የረታን /1968/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 46. የተረፈን /1965/ ዲማ ስምዖን ተመልክት።
- 47. የሺበሺ ለማን ዝርዝር መግለጫ በሙሉ ለመጥቀስ ስለሚበዛ የተውኩት ቢሆንም መነበብ እንዳለበት መግለጽ አስፈላጊ ነው። ሁሌን በዳሶ ሰዎች ለአረም፣ ለቤት ሥራ ለተዝካርና ለጋብቻ ሥነ ሥርዓት በተሰበሰቡበት በመገኘት፣ ለቅሶ ያለበት ቦታ ከሕዝቡ መሀል በመገኘት፣ በገበያ ቀን ገበያ ወጥቶ ከሰዎች ጋር በመነጋገር፣

ሽምግልና በሚካሄድበት በመገኘት ያደረገው ጥረትም ሳይወሳ የሚያልፍ አይደለም። ለመስክ ሥራ ተገቢ የሆኑትን መለኪያዎች በራሳቸው ጥረት ተግባር ላይ ለማዋል ለየት ያለ ሙከራ ያደረጉት ከፍ ብለን የጠቀስናቸው ሦስት ሰዎች ስለስነ-ቃል አሰባሰብ በሥራቸው ውስጥ የተጠቀሰ መረጃ ስለሌለ የግል ጥረት ነው ብለን እናስባለን፤ ሙከራቸውንም እናደንቃለን።

- 48. በ1960ዎቹ ዓመታት ከቀረቡት ዲማያች መሀል የፀሐይ፣ የገብረ ዮሐንስ፣ የአሥራት፣ የክንፉ፣ የደንድር የደረጀና የኢዴሳ እነዚህን ችግሮች ጉዳዩ ብለው አይጠቅሱም።
- 49. የሁሴንን /1968/ ዲማዕ ተመልከት።
- 50. የታደሰን /1963/ ዲማዕ ተመልከት።
- 51. የተረጨን /1965/ ዲማዕ ተመልከት።
- 52. የረታን /1968/ ዲማዕ ተመልከት።
- 53. የሸመልሰን /1965/ ዲማዕ ተመልከት።
- 54. የታደሰንና /1963/ የሸመልሰን /1965/ ዲማዕ ተመልከት።
- 55. የረታን /1968/ ዲማዕ ተመልከት።
- 56. ዝኔ ከማሁ።
- 57. የረታንና /1968/ የጎሹን /1964/ ዲማዕ ለአብነት ያህል ተመልከት።
- 58. የከተማን /1963/ ዲማዕ ተመልከት።
- 59. የሁሴንን /1968/ ዲማዕ ተመልከት።
- 60. ለአብነት ያህል የደረጀን /1963/ ዲማዕ ተመልከት።
- 61. የመኮንንን /1970/፣ የክንፈ ገብርኤልን /1971/፣ የማተቤን /1972/፣ የተሰማን /1972/፣ የደረጀን /1973/፣ የወርቁን /1973/፣ የአልማዝን /1974/፣ የይልማንና /1974/ የገሠሠን /1971/ ዲማዕ ተመልከት።
- 62. የመኮንን /1970/፣ የክንፈ ገብርኤልን /1971/፣ የማተቤን /1972/፣ የተሰማን /1972/፣ የደረጀን /1973/፣ የያዕቆብንና /1974/ የይልማን /1974/ ዲማዕ ተመልከት።

63. የዘውዱን /1970/ ዲማ ስራ ተመልክት።

64. የተሰማን /1972/ ዲማ ስራ ተመልክት። በ1970ዎቹ የመጀመሪያ እምስት ዓመታት በስነ-ቃል ርዕስ ላይ በሚጻፍ ዲማ ስራ ውስጥ ተደጋግሞ የተነሳ አንድ ዓላማ ቢኖር የስነ-ቃልን ሥነ-ጽሑፋዊ ዋጋ ማጥናትን የሚመለከት ነው። ለአብነት ያህል ከተሰማ መርሻ 'መግቢያ' ጨርሷል እንጥቀስ፤ "በአጠቃላይ እነዚህ የአማርኛ የግጥም ውይይቶች በተውኔታዊ ጠባያቸው፣ በቋንቋና በአስተሳሰብ ጥልቀታቸው፣ በአገጣጠም ሥልታቸው የሕዝቦችን የፈጠራ ችሎታ ለመረዳት ከማስቻላቸውም ሌላ፣ የግጥሞቹን ይዘትና የአገጣጠም ስልት ከአሁኑ የአገጣጠም ስልት ጋር በማነጻጸር የሥነ ግጥምን እድገት ለመለካት ያስችላሉ ብዬ አስባለሁ። በተጨማሪም እነዚህን የግጥም ምልዕራፍ ለሚያነባቸው ለዛ ያላቸው ስለሆኑ፣ (humorous) እንደመዘናኛነት ያገለግላሉ ብዬ እገምታለሁ።"

65. የብርሃኑን /1973/ ዲማ ስራ ተመልክት።

66. የይልማን /1974/ ዲማ ስራ ተመልክት።

67. የዘውዱን /1970/ ዲማ ስራ ተመልክት።

68. የብርሃኑን /1973/ ዲማ ስራ ተመልክት።

69. የገሠሠን /1971/ ዲማ ስራ ተመልክት።

70. ዝኒ ከማሁ።

71. የወርቁን /1973/ ዲማ ስራ ተመልክት።

72. የአስቴርን /1974/ ዲማ ስራ ተመልክት። በተለይ የአስቴር ነጥቦች ባብዛኛው እንግዳ አይደሉም። ከዚህ ቀደም የኢትዮጵያን ብሔረሰቦች ስነ-ቃል ጥናት በሚመለከት በቀረበ ጽሑፍ ውስጥ ተጠቅሰዋል የፈቃድ አዘዘን /1970/ መጣጥፍ ተመልክት።

73. የአስቴርን /1974/፣ የይልማን /1974/፣ የብርሃኑን /1973/፣ የያዕቆብን /1974/፣ የመኮንንን /1970/፣ የወርቁን /1973/፣ የተሰማን /1972/ የገሠሠን /1971/ ዲማ ስራ ተመልክት።

74. የመኮንንን /1970/ የፀጋዬን /1973/ ዲማ ስራ ተመልክት።

75. የተሰማን /1972/ ዲማ ስራ ተመልክት።

76. የአልማዝን /1974/ ዲማ ስራ ተመልክት።

77. የተሾመን /1973/ ዲማ ስራ ተመልክት።

- 78. የማተቤን /1972/ ዲማ ተመልክት።
- 79. የክንፈ ገብርኤልን /1971/፥ የቆጠራንና /1975/ የፀጋዬን /1973/ ዲማ ተመልክት።
- 80. የቆጠራን /1975/ ዲማ ተመልክት።
- 81. የጌታቸውንና /1974/ የደረጀን /1973/ ዲማ ተመልክት።
- 82. የዐወቀን /1975/ ዲማ ተመልክት።
- 83. የክንፈ ገብርኤልን /1971/ ዲማ ተመልክት።
- 84. የአብዱራሂምን /1974/ ዲማ ተመልክት።
- 85. ዝኒ ከማሁ።
- 86. ጥቁም ሥራ።
- 87. የአይሳኑው /1974/ ዲማ፥ ገጽ 62።
- 8፯. ጥቁም ሥራ፥ ገጽ 63።
- 8፱. የሽመልሰን /1974/ ዲማ ተመልክት።
- 8፺. ዝኒ ከማሁ።
- ፱፮. የተሰማን /1972/፥ የወርቀንና /1973/ የማተቤን /1972/ ዲማ ተመልክት። ይሁን እንጂ "ስለላ" የሚለውን ቃል የሚሰነዝሩባቸው በምን ዐውድ ውስጥ እንደሆነና ለማን? ምን? ይሰልላሉ ተብለው እንደተጠረጠሩ ስለማይገልጹ ሁኔታውን ለየአንባቢው ክፍት አድርገውታል፤ ቢዘረዝሩት በተሻለ ነበር።
- ፱፯. የአስቴርን /1974/፥ የይልማንና /1974/ የድጋፊን /1975/ ዲማ ተመልክት።
- ፱፱. የንጉሤን /1974/ ዲማ ተመልክት። በተጨማሪም የወርቀንና /1973/ የባልከውንም /1974/።
- ፻፬. የገድፈውን /1974/ ዲማ ተመልክት።
- ፻፭. የጌታቸውን /1974/ ዲማ ተመልክት።

- 96. የፀጋዬን /1973/ ዲማዕ ተመልከት።
- 97. የታደሰን /1974/ ዲማዕ ተመልከት።
- 98. የተመሠረተበትን ዘመን በእርግጠኛነት ለመግለጽ ያስቸገረበት ምክንያት በጠቅላላ ሪፖርቱ ውስጥ ሁለት የተለያዩ ጊዜያት ተጠቅሰው ስለሚገኙ ነው። የጠቅላላ ሪፖርቱን ክፍል አንድ፥ ገፅ ሁለትና ገፅ ሰላሳ ተመልከት።
- 99. አሰፋ ገብረ ማርያም ተሰማ፣ "የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ ዓላማና ተግባር"፣ የስነ ቃል ሴሚናር ጠቅላላ ሪፖርት ሚያዝያ/1976፥ ክፍል አንድ፥ ገጽ 28።
- 100. ይትባረክ እጅጉና ሳሙኤል ሚጃ፥ ሌሚሱዋ (አጫጭር የወላይታ ተረትና ምሳሌዎች)፥ 1974 ዓ.ም.፣ እና እሸቱ ከበደ፥ የኩሽ ቋንቋዎች ዘርፍ አርጆ አውራጃ የተሰበሰቡ የኦሮሞ ተረቶች 1975 ዓ.ም.።

ማሳጠሪያዎች

- ሀ. ገ.ቁ.የ ማለት የ"ገጽ ቁጥር የለውም" ማለት ነው።
- ለ. ዲ.ማ.ዕ ማለት የ"ዲግሪ ማሟያ ዕሑፍ" ማለት ነው።

- 96. የፀጋዬን /1973/ ዲማኮ ተመልከት።
- 97. የታደሰን /1974/ ዲማኮ ተመልከት።
- 98. የተመሠረተበትን ዘመን በእርግጠኛነት ለመግለጽ ያስቸገረበት ምክንያት በጠቅላላ ሪፖርቱ ውስጥ ሁለት የተለያዩ ጊዜያት ተጠቅሰው ስለሚገኙ ነው። የጠቅላላ ሪፖርቱን ክፍል አንድ፣ ገፅ ሁለትና ገፅ ሰላሳ ተመልከት።
- 99. አሰፋ ገብረ ማርያም ተሰማ፣ "የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ ዓላማና ተግባር"፣ የሰነድ ቃል ሴሚናር ጠቅላላ ሪፖርት ሚያዝያ/1976፣ ክፍል አንድ፣ ገጽ 28።
- 100. ይትባረክ እጅጉና ሳሙኤል ሜጃ፣ ሌሚሱዋ (አጫጭር የወላይታ ተረትና ምሳሌዎች)፣ 1974 ዓ.ም.፣ እና እሸቱ ከበደ፣ የኩሽ ቋንቋዎች ዘርፍ አርጆ አውራጃ የተሰበሰቡ የአሮሞ ተረቶች 1975 ዓ.ም.።

ማሳጠሪያዎች

- ሀ. ገ.ቁ.የ ማለት የ"ገጽ ቁጥር የለውም" ማለት ነው።
- ለ. ዲ.ማ.ፅ ማለት የ"ዲግሪ ማሟያ ፅሁፍ" ማለት ነው።